

Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки
Проект фінансується ЄС, співфінансується та виконується ПРООН

ВИРОБНИЦТВО ЗЕРНОВИХ ТА ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

Київ-2008

Ukraine

Ця публікація підготовлена Аналітично-дорадчим центром Блакитної стрічки, проектом, який фінансується ЄС, співфінансується та виконується ПРООН. Думки, висновки чи рекомендації належать упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди ПРООН.

Даний матеріал опубліковано за підтримки Європейського Союзу. Зміст публікації є предметом відповідальності Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки і не відбиває точки зору Європейського Союзу.

Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН

Проект фінансується ЄС, співфінансується та виконується ПРООН

**Виробництво зернових
та олійних культур в Україні:
проблеми та перспективи
в умовах світової
продовольчої кризи**

м. Київ-2008

Автори: Віталій Жигadlo
Олександр Сікачина
За редакцією Володимира Артюшина

Жигadlo В.С., Сікачина О.В. **Виробництво зернових та олійних культур в Україні: проблеми та перспективи в умовах світової продовольчої кризи** / За ред. Володимира Артюшина. — К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. — 44 с.

Загальносвітові тенденції останніх років, що позначені невпинним зростанням цін на харчові продукти, в минулому 2007 році набули масштабних кризових явищ. За оцінками IMF (International Monetary Fund), лише протягом двох останніх років середньосвітові ціни збільшились майже на 60%, головним чином, за рахунок стрімкого зростання цін на зернові та олійні культури. Згідно з даними ООН, внаслідок поширення продовольчої кризи понад 830 млн. чоловік зіткнулись з дефіцитом харчових продуктів.

У даній роботі проаналізовано основні причини, що спровокували стрімке зростання цін на зернові та олійні культури в світі, оцінено наслідки їх безпосереднього впливу на український ринок. Зроблено аналітичний огляд поточної ситуації, загальних тенденцій та основних проблем зернового й олійного ринку України. Окреслено основні перспективи власного розвитку та можливості стабілізаційного внеску України у подолання світової продовольчої кризи.

© Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008

ЗМІСТ

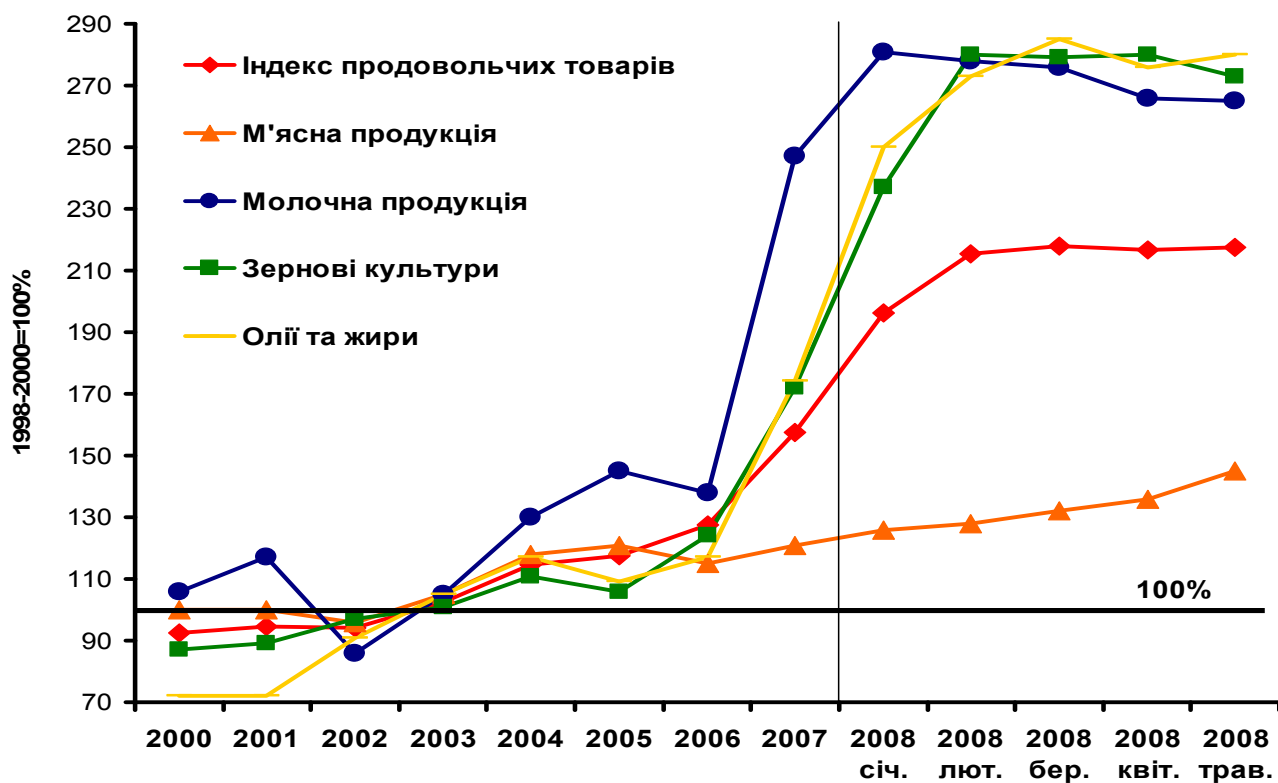
Резюме.....	4
Вступ	5
1. Тенденції на світовому ринку зернових культур.....	8
2. Ринок зернових культур в Україні	19
3. Тенденції на світовому ринку олійних культур	30
4. Ринок олійних культур в Україні.....	34
Перелік рисунків.....	46
Перелік таблиць	47
Про Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки	48

РЕЗЮМЕ

- Протягом останніх двох років світові ціни на харчові продукти в середньому виросли майже на 60%, головним чином, за рахунок стрімкого зростання цін на зернові та олійні культури.
- Основними факторами системного характеру, що обумовили відповідне зростання і в довгостроковій перспективі можуть бути визначальними для ринку зернових та олійних культур, є такі:
  - занизькі загальносвітові темпи нарощування обсягів виробництва по відношенню до щорічно зростаючої чисельності населення планети та його купівельної спроможності, насамперед країн Азії, які не можуть задовольнити такого попиту;
  - невинне зростання цін на енергоносії збільшуватиме витрати на виробництво, безпосередньо збільшуючи вартість готової продукції;
  - розвиток ринку біопального — біоетанолу та біодизелю потребуватиме значних сировинних ресурсів зернових та олійних культур, що в умовах дефіциту на відповідну продукцію провокуватиме зростання цін.
- За умови недостатніх темпів збільшення пропозиції продукції, світовий ринок зернових та олійних культур залишатиметься нестабільним і у випадку певних катаклізмів може зазнати небувалої кризи.
- Україна, зважаючи на власний ресурсний потенціал, може і має зробити власний внесок у стабілізаційні процеси на світовому ринку продовольства, істотно збільшивши обсяги виробництва зернових та олійних культур.
- Майже необмежені адсорбційні можливості світового ринку і високий рівень цін на продукцію можуть забезпечити вітчизняному товаровиробнику прибуток на рівні, достатньому для відтворення та розширення власного виробництва.
- Розвиток зернового та олійного ринків України можливий лише за умови вирішення широкого кола нагальних проблем, насамперед таких:
  - реалізація послідовної та виваженої державної політики щодо розвитку аграрного сектора в цілому;
  - завершення земельної реформи та створення повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення;
  - комплексного розвитку сільських територій;
  - удосконалення функціонування ринкової інфраструктури;
  - запровадження світових норм та оцінок безпеки та якості сільськогосподарської продукції;
  - забезпечення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції;
  - перехід до прогресивних високоефективних технологій виробництва;
  - контроль щодо захисту довкілля.

Вступ

Впродовж 2006-2008 років світові ринки основних харчових продуктів знаходяться у стані невинного росту цін. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO)¹, у 2006 році загальний індекс цін на продовольчі товари в порівнянні з 1998-2000 роками зріс на 27%, в наступному році — на 57%, в 2008 році ситуація дещо стабілізувалася, навіть є передумови до зниження, однак ціни залишаються на високому рівні, у травні індекс цін на продовольчі товари сягнув 218% (рис. 1). Подорожчання торкнулося всіх основних груп продуктових товарів.

Рисунок 1. Індекс цін на продовольчі товари в світі

Джерело: FAO

Таке стрімке зростання цін є результатом складної комбінації суто специфічних причин, характерних для ринків продовольства, та причин глобального характеру, які мають вплив на всі сфери світової економіки та змінюють звичний порядок в світі. До останніх відносяться:

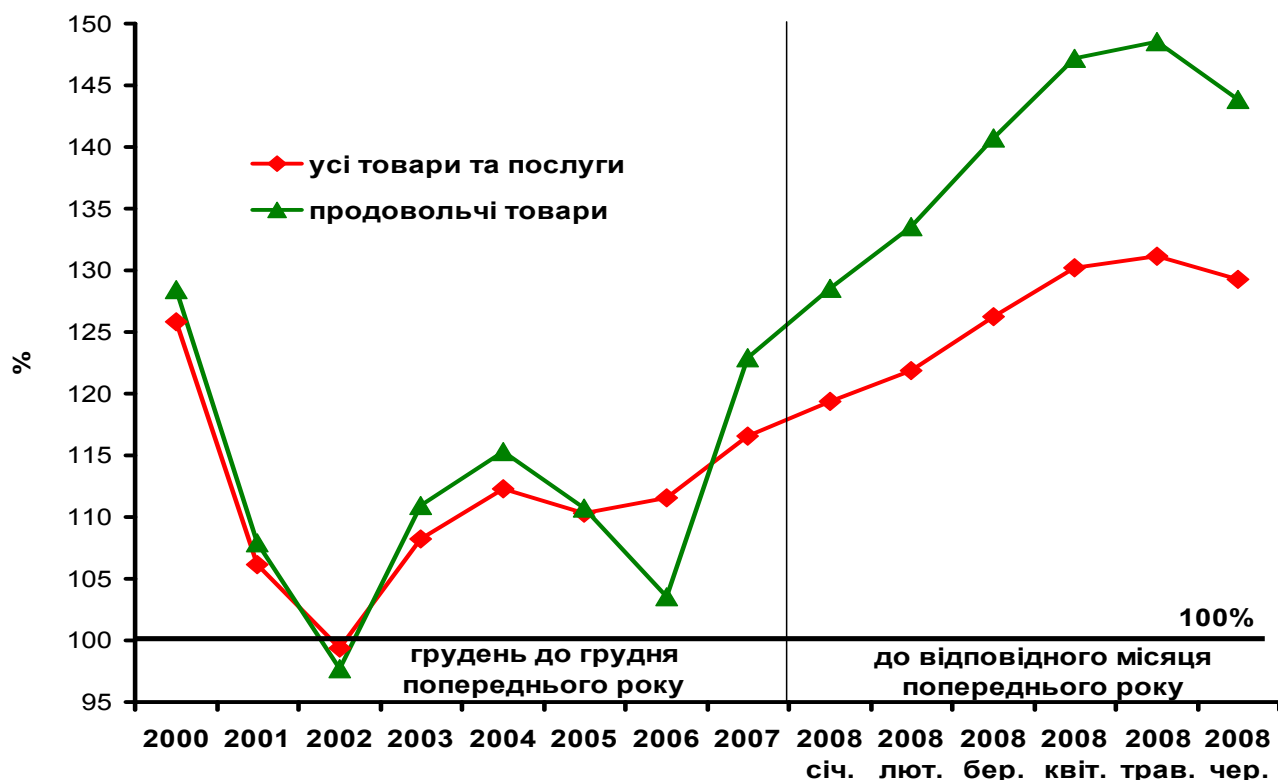
- зростання цін на нафту та енергоносії;
- високі темпи розвитку економік, що розвиваються, насамперед в країнах Азії;
- зростання населення в світі;
- кліматичні зміни, що обмежують земельні та водні ресурси, придатні до використання;
- нестабільність на фінансових ринках.

¹ FAO Food Price Indices, <http://www.fao.org/worldfoodsituation/FoodPricesIndex/en/>

Ці явища безпосередньо впливають на формування продовольчих ринків, у тому числі на цінову кон'юнктуру. Враховуючи їх характер, можна припустити, що високі ціни на ринках сільськогосподарської продукції збережуться й у найближчій перспективі. Але слід відмітити, що продовольство подорожчало та буде дорожчати, головним чином, за рахунок стрімкого зростання цін на зернові та олійні культури. Вони лежать в основі харчової піраміди людства, тому будь-які зміни, що відбуваються на цих ринках, відображаються і на ринках інших товарів. Як наприклад, на ринках м'ясної та молочної продукції, виробництво яких неможливе без зерна та шротів як основи кормової бази сільськогосподарських тварин.

Нині в світі відбуваються бурхливі процеси глобалізації, що виражаються у поглибленій взаємодії національних економік різних країн: зниженні торговельних бар'єрів, полегшенні процедур щодо пересування капіталів, товарів та послуг, обміну інформацією, технологіями та ідеями. Безумовно, ці процеси стосуються і України, зважаючи на її інтеграційні наміри та інтенції до співробітництва, що підтверджує вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) у травні 2008 року. Це сприяло ще більшій відкритості та інтегрованості її економіки.

Співробітництво у глобальному сенсі відкриває великі можливості для реалізації потенціалу країни, але при цьому треба враховувати, що, крім позитивних факторів, існують і кризові явища, які можуть мати негативний вплив на внутрішню ситуацію. Тому природно, що цінове зростання на світових ринках продовольства відобразилося і на внутрішній ситуації в Україні. Так, починаючи з 2007 року, в Україні спостерігалася так звана "продуктова інфляція" — ціни на продуктові товари росли значно більшими темпами, ніж на не продуктову групу та послуги (рис. 2).

Рисунок 2. Індекс споживчих цін та індекс цін на продовольчі товари в Україні

Джерело: Держкомстат

Окрім загальносвітових тенденцій, на цінову кон'юнктуру ринку продовольчих товарів безпосередньо впливали й інші причини суто внутрішнього характеру. Насамперед, це фактор певної незбалансованості соціально-орієнтованих економічних заходів та загальних темпів розвитку економіки України. Дія останнього фактора, збільшення соціальних трансфертів, направлених на покращення рівня життя населення країни, в умовах більш низьких темпів нарощування валового внутрішнього продукту (ВВП) призвела до стрімкого зростання попиту при майже незмінних обсягах пропозиції продукції, що, безперечно, підігріло активізацію інфляційних процесів. За попередніми даними, в 2007 році зростання ВВП становило 7,3% порівняно з минулим роком, водночас, номінальні доходи населення за той же період зросли на 30,6%. Реальні доходи населення, визначені з урахуванням рівня інфляції за 2007 рік, збільшилися лише на 12,8%.

Попри серйозні виклики для макроекономічної та соціальної політики України через стрімке зростання цін на продовольчу групу товарів, ми поділяємо позицію тих експертів², які пов'язують нинішні кризові явища на світових ринках продовольства з потенціальним шансом для сільського господарства України. Дійсно, існуючий потенціал аграрного виробництва України є надзвичайно високим. Це й чи не найкращі в Європі земельні ресурси, значний людський потенціал, що може бути задіяний в аграрній сфері, прийнятні кліматичні умови для виробництва різноманітних сільськогосподарських культур, сприятливе географічне розташування. Водночас, на нашу думку, подальший розвиток сільського господарства України буде відбуватись у напрямку збільшення виробництва культур, що користуються найбільшим попитом на зовнішніх ринках, насамперед зернових та олійних. Такий шлях розвитку дозволить не тільки збільшити надходження валюти до держави, зробити свій внесок у стабілізацію світової продовольчої кризи, залучити необхідні інвестиції, але й дасть змогу заробити необхідні кошти на розвиток м'ясо-молочної галузі, яка в нинішньому своєму стані опинилася перед загрозою стати залежною від імпортової сировини через скорочення поголів'я худоби, а також дасть поштовх до організації виробництв з більшою додатковою вартістю, наприклад комбікормових підприємств.

Тому основне завдання дослідження — через призму світових тенденцій на ринку продовольства проаналізувати нинішній стан зернового та олійного ринків в Україні, можливості та шляхи їх розширення та підвищення ефективності. А відповіді на такі питання: які саме культури серед зернових та олійних найбільш затребувані світом, для яких цілей, в якому обсязі, яка буде цінова кон'юнктура, дозволять більш зважено та адекватно підходити до формування аграрної політики, зокрема, щодо виробництва даних культур в Україні.

В роботі використано відкриті джерела інформації: дані Державного комітету статистики України, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), Міжнародного валютного фонду (IMF) та Міністерства сільського господарства США (USDA FAS) та інших установ.

---

² Конкуреноспроможне сільське господарство і державний контроль: Реагування України на світову продовольчу кризу — Травень 2008 року, Документ Світового банку.

1. ТЕНДЕНЦІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

Основною характеристикою сучасного світового ринку зернових є те, що **виробництво зростає темпами меншими, ніж споживання**. Безумовно, така ситуація виникла не випадково і її не можна пояснити лише невдалими врожайми в основних країнах-виробниках внаслідок складних погодних умов. Якщо розглянути динаміку виробництва та споживання протягом 1970-2008 років (рис. 3), то можна відмітити, що в період до 2000 року виробництво зернових, як правило, перевищувало попит, безумовно, були провальні роки, але то поодинокі випадки, які можна пояснити насамперед погодними факторами. Починаючи з 2000 року, ситуація стала розвиватися в зворотньому напрямку.

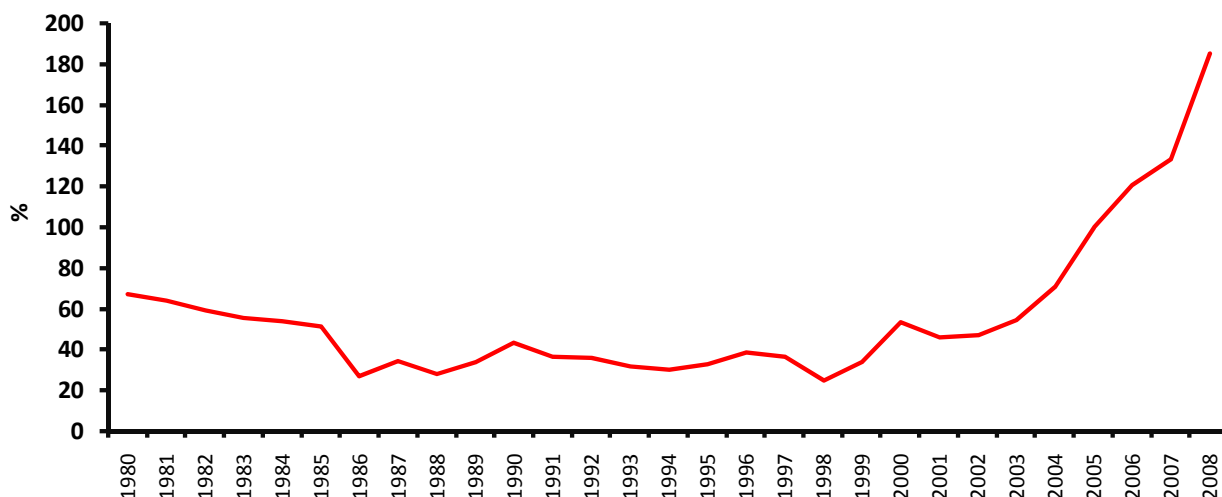

Рисунок 3. Виробництво та загальне споживання зернових ресурсів в світі, 1970-2008 роки.

Джерело: USDA PS&D Database

Останніми роками дефіцит зерна на ринку доводилось компенсувати за рахунок запасів, тому не дивно, що на кінець 2007 року вони були найнижчі майже за три останніх десятиріччя. Така ситуація спровокувала рекордне зростання цін на зернові. Зважаючи на те, що зернові культури є основою харчування для населення та одним з основних кормових компонентів у тваринництві, можна констатувати, що світ постав перед продовольчою кризою, що вже набула системного характеру.

Щоб відповісти на питання чому так сталося, звернемо увагу на інші аспекти функціонування світової економіки. По-перше, на ринок енергетичних продуктів, насамперед нафту. Як видно з динаміки зміни індексу цін на нафту, в 1980-2008 роках ціни на нафту різко зросли якраз наприкінці ХХ століття, а вже у 2008 році майже подвоїлись у порівнянні з 2005 роком (рис. 4).

Рисунок 4. Індекс цін на сирю нафту в світі, 2005=100%

Джерело: International Monetary Found (IMF)

Сільськогосподарський та енергетичний ринки пов'язані між собою напряму: сільське господарство потребує великої кількості енергії; нафта входить до транспортного складника, йде на виробництво добрив, пестицидів, комплектуючих до техніки та інше. Тобто **дорогі матеріально-технічні ресурси дещо стримували нарощення виробництва та впливали на формування цін на користь їх зростання**. Але існує й непряма залежність. Зростання цін на нафту дало поштовх більш активному використанню альтернативних джерел енергії. В кінці 90-х років це привело до **формування ринку біоетанолу**. Наприклад, в США в 2007/08MP для його виробництва було використано 24% від загального виробництва кукурудзи в країні. Для порівняння: у 2002/03MP цей показник становив тільки 10%. Загалом в 2007 році світове виробництво етанолу для паливних цілей становило майже 50 млрд. л. Основними виробниками біоетанолу з зернових культур були: США, ЄС, Китай, Канада та Австралія (рис. 5). Як правило, для таких цілей використовується кукурудза, але етанол також отримують з пшениці та ячменю, наприклад в країнах Європейського Союзу. Зважаючи на значні обсяги переробки зернових ресурсів, можна стверджувати про **принципово нові зміни** в сільському господарстві: тепер, крім традиційного харчового напрямку, його функції розширюються до енергетичного складника. Це підсилює попит та є, безумовно, одним з чинників нинішнього дисбалансу між виробництвом та споживанням.

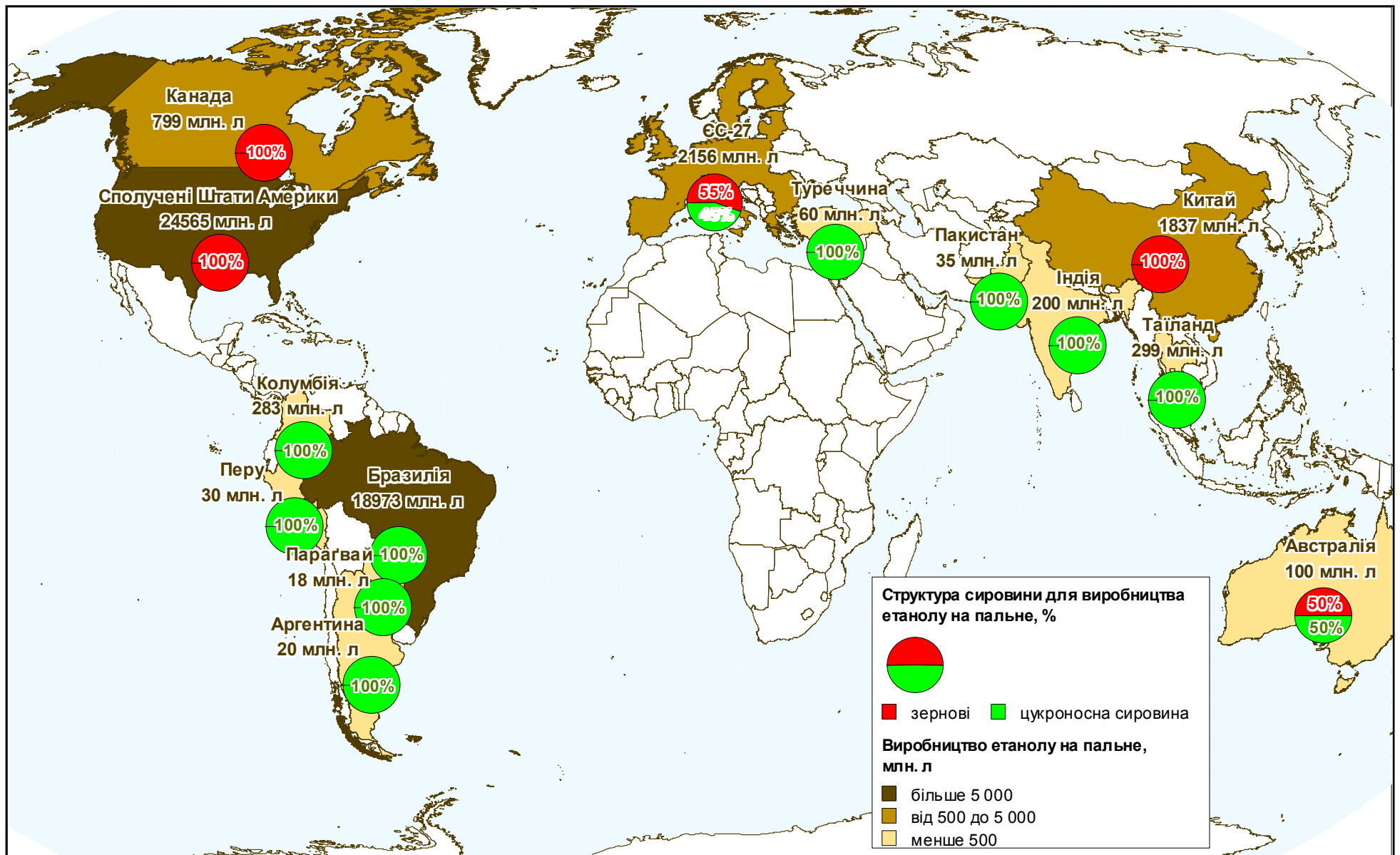

Рисунок 5. Виробництво етанолу на пальне в світі у 2007 році

Джерело: Renewable Fuels Association (RFA), <http://www.ethanolrfa.org/>; USDA FAS <http://www.fas.usda.gov/>

З іншого боку, звертає на себе увагу постійне зростання чисельності населення в світі, в середньому на 1,2 відсотка на рік. Крім того, в найбільш населених Індії та Китаї (загальна чисельність їх населення становить 37% від світової) останніми роками спостерігається значне зростання економік. Завдяки цьому мільйони людей поліпшили свій добробут та позбавилися бідності, що, безумовно, є позитивним показником. Але швидке збільшення доходів змінює також раціон харчування на користь більшого споживання тваринних білків. Так, за даними FAO, річне споживання молочних продуктів на особу в Китаї у 1969-71 роках було на рівні 2,2 кг, в 1995-97 роках — 8 кг/люд., а вже 2001-03 роках цей показник збільшився до 13,5 кг/люд. В Індії споживання молочних продуктів збільшилось в 2 рази, якщо порівняти дані у 2001-03рр. та 1969-71 роках. Аналогічна ситуація із споживанням м'яса: в Китаї за період 2001-03рр. в порівнянні з 1969-71рр. збільшення відбулося в 6 разів та перебуває на рівні 53 кг. Такі глобальні зміни в споживанні тваринницької продукції, безумовно, потребують адекватної відповіді з боку виробництва. Це, в свою чергу, чинить додатковий тиск на попит зернових культур в світі, як опосередковано, через заміщення посівних площ пасовищами, так і безпосередньо на корми для худоби.

Підсумовуючи всі вищезгадані фактори, можна констатувати, що в найближчі роки попит на зернові культури тільки зростатиме. Внаслідок високого попиту не буде швидкого відновлення світових запасів, постійна загроза дефіциту продукції залишатиметься дестабілізуючим фактором при ціноутворенні. Тому нема підстав прогнозувати суттєве зниження цін на зернові, навпаки, в подальшому вони будуть не тільки рости, але й матимуть схильність до різких коливань, що робитиме ринок ще більш привабливим для спекулятивного капіталу. Але в довгостроковій перспективі можна припустити, що попит стабілізується, виробникам вдасться вийти на новий рівень об'ємів виробництва, чому мають посприяти остаточне формування ринку біоетанолу, розширення посівних площ під генетично модифікованими культурами (особливо для технічних потреб), що повинно підвищити врожайність, та високі ціни, що стимулюватимуть інвестування у вирощування зернових культур.

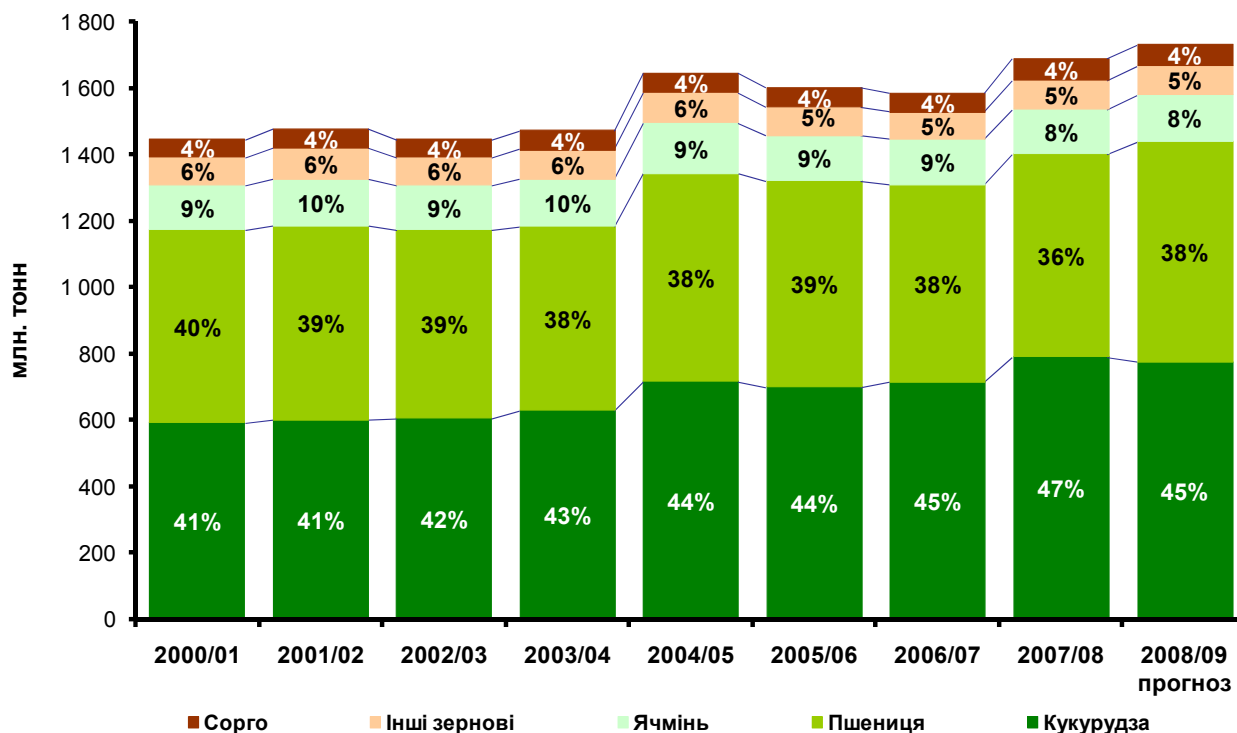
В даному контексті варто сказати про потенціальні можливості України: в світі залишилося не так вже й багато земельних ресурсів, які можна було б використати для вирощування зернових, до того ж їх використання обмежене проблемою доступу до водних ресурсів. В Україні в 1990 році посівна площа під всіма сільськогосподарськими культурами становила 32,4 млн. га. За час незалежності України посівні площі поступово скорочувались і вже в 2007 році становили всього 25,8 млн. га. Всього ж за цей період, враховуючи сівозміну, близько 4 млн. га посівних площ опинились занедбаними. За певних умов, при необхідності збільшення аграрного виробництва протягом 2-3 років дані площі можна буде повернути в оборот.

Тобто є шанс для реалізації українського потенціалу, де можливе нарощування обсягів аграрного виробництва як за рахунок врожайності, так і за рахунок розширення посівних площ.

Для більш чіткого розуміння тенденцій на зерновому ринку розглянемо ситуацію в рамках основних культур.

Пшениця

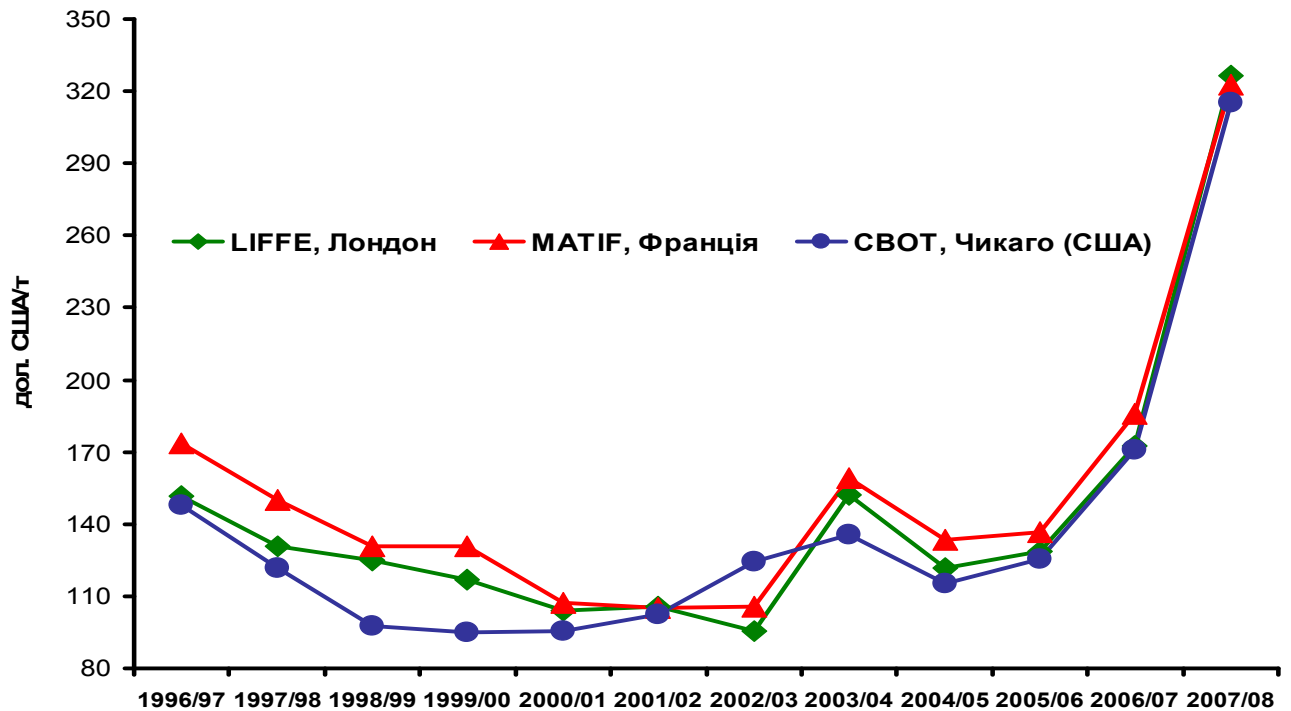
Пшениця є однією з головних зернових культур в світі. В структурі виробництва її частка в останні роки була на рівні 38-39 відсотків (рис. 6), зменшення до 36% в 2007/08MP є скоріше винятком, викликаним несприятливими кліматичними умовами в основних країнах-виробниках, наприклад, посуха в Австралії, що привело до повного знищення врожаю в деяких регіонах країни.

Рисунок 6. Виробництво грубих зернових та пшениці в світі

Джерело: USDA PS&D Database

Тенденції, які спостерігались на зерновому ринку, загалом характерні і для ринку пшениці, але з деякими відмінностями. Пшениця є однією з тих культур, що лежать в основі харчового раціону людства та має такий споживчий характер, що в разі її нестачі на ринку дуже важко знайти адекватні замітники. У 2007/08MP це було відчутно особливо гостро. Високий попит на фоні перебоїв у поставках через непогоду, торговельні обмеження, запроваджені в деяких країнах-експортерах, наприклад в Аргентині, Україні, Російській Федерації, та небувало мізерні запаси (найменші за останні 25 років) спровокували ріст світових цін майже вдвічі (рис. 7).

Рисунок 7. Динаміка цін на пшеницю на основних торговельних майданчиках світу

Джерело: HGCA, <http://www.hgca.com/>

В 2008/09MP виробники планують адекватно відреагувати на ситуацію. Так, за прогнозами USDA FAS, посівні площі під пшеницею збільшено майже на 3%, виробництво має зрости до 663 млн. тонн, це історичний максимум. Ріст виробництва очікується майже в усіх основних країнах-виробниках: США, Канаді, ЄС-27, Австралії, Російській Федерації, Аргентині та Україні. Як наслідок вони зможуть збільшити обсяги поставок на ринок (рис. 8). Це дозволить виправити ситуацію з запасами на користь їх збільшення та вперше за останні три роки випередити попит.

Але з іншого боку, потреба в пшениці також має сягнути рекордного показника в 643 млн. тонн, такому збільшенню сприятиме не тільки використання пшениці для продовольчих потреб але й на кормові цілі. Для порівняння: якщо загальне споживання збільшиться на 3,8% (до 2007/08MP), то на корми худоби — на 18,1%. Хоча збільшення виробництва поліпшить ситуацію, але повністю зняти напругу на ринку буде не спроможне, тому підтвердження значення ф'ючерсних контрактів на основних світових біржах, за очікуваннями, в найближчій перспективі ціни коливатимуться в діапазоні 290-350 дол. США/т (рис. 9). Такі показники ціни тільки підтверджують наступну закономірність: **чим менші запаси, тим вищі ціни.**

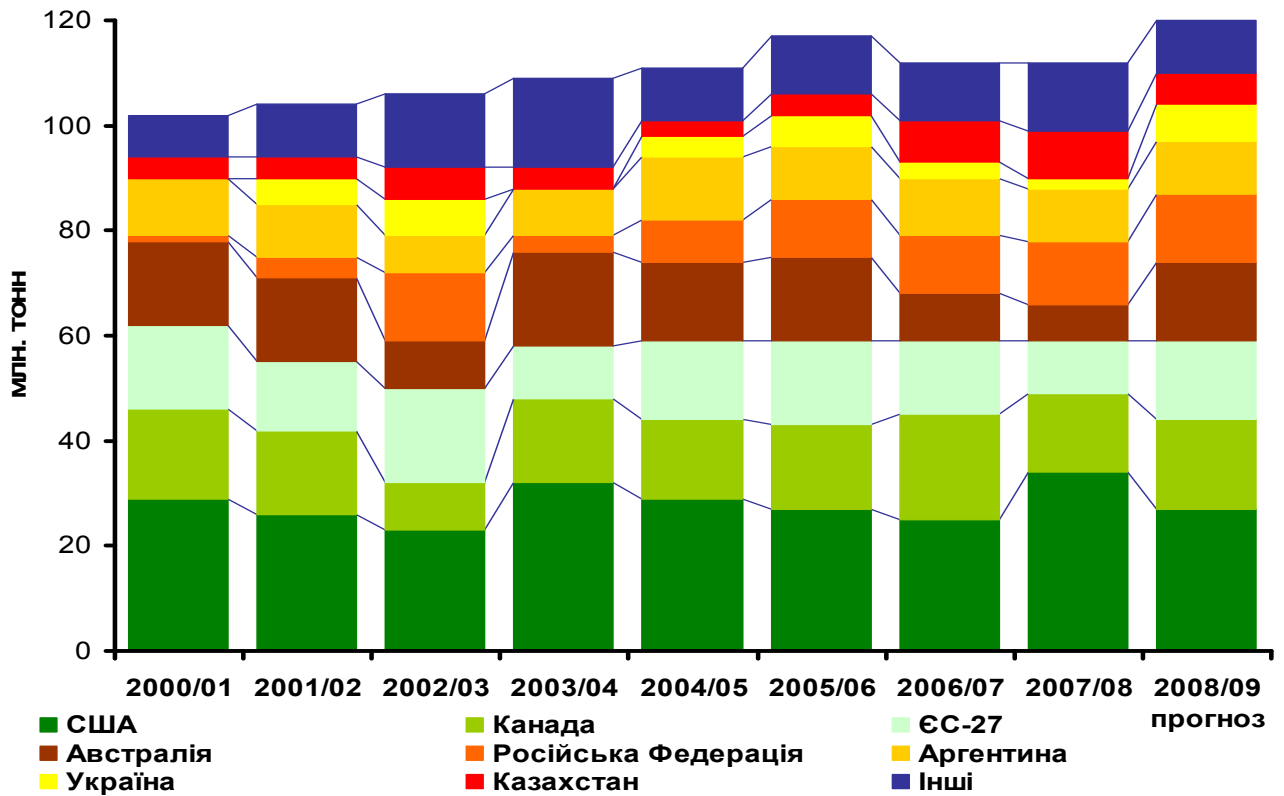
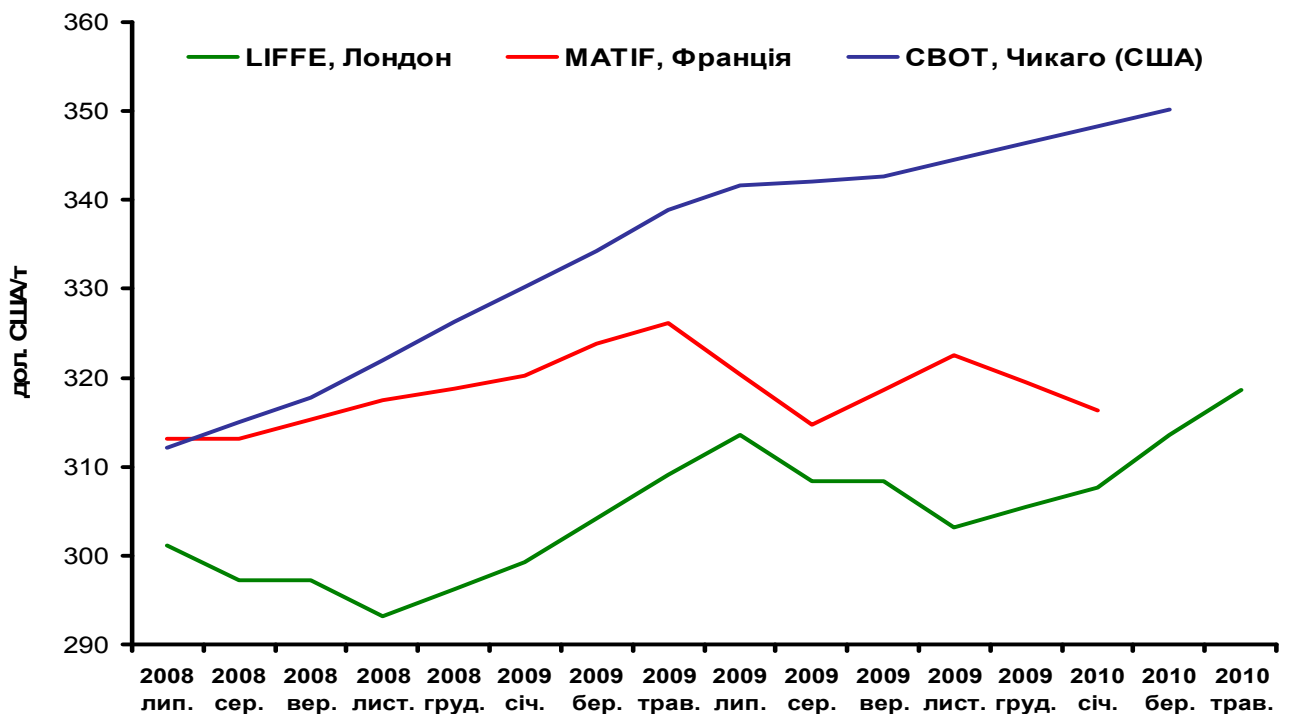

Рисунок 8. Основні експортери пшениці в світі

Джерело: USDA PS&D Database

Рисунок 9. Ф'ючерси на пшеницю на основних торговельних майданчиках світу, станом на 1 липня 2008 року

Джерело: HGCA, <http://www.hgca.com/>

В довгостроковій перспективі можливе збільшення кінцевих запасів до прийняттого рівня, що забезпечить цінову стабільність, але навіть за умови постійного нарощування виробництва це процес тривалий, зважаючи на стійкий попит, який перешкоджатиме накопичувати запаси. В даному контексті буде доречним навести результати роботи «OECD-FAO Agricultural Outlook 2008-2017»³ (табл. 1). Користуючись ними, можна дійти висновку, що навіть за стабільної ситуації на ринку ціни не повернуться на позиції 2002/03-2006/07 маркетингових років, а будуть коливатися щонайменше на рівні 230 дол. США/т.

Таблиця 1. Прогнозні показники вирощування пшениці в світі

	Виробництво, млн. т	Споживання млн. т	Запаси на кінець року, млн. т	Ціни дол. США/т
В середньому за 2002/03-2006/07	596,5	611,9	182,7	167,8
2007/08	602,4	621,5	155	318,6
2008/09	659,2	635,5	178,6	267
2009/10	645,7	642,3	182	233,6
2010/11	647,5	650,3	179,2	225,9
2011/12	653,7	655	177,9	229,7
2012/13	662,7	661,5	179,1	231
2013/14	667,6	667,7	179	231,2
2014/15	671,8	673	177,9	230,2
2015/16	678	678,3	177,6	230,9
2016/17	682,6	683,7	176,4	231,6
2017/18	689,4	689,4	176,4	230,6

Джерело: OECD-FAO Agricultural Outlook 2008-2017

В подальшому на попит впливатиме також ринок біоетанолу. Так, за даними FAO, до 2016 року Європейський Союз має плани збільшити обсяги переробки пшениці на його виробництво до 18-20 млн. тонн.

Але маємо надію, що в перспективі досить високий попит та високі ціни зможуть стимулювати виробників не скорочувати посівні площі під даною культурою на користь високорентабельних олійних культур та кукурудзи.

В даному контексті буде дуже затребуваною продукція країн Чорноморського басейну, насамперед України, яка має не тільки давні традиції вирощування пшениці, але й високі потенційні можливості для підвищення її врожайності та розширення посівних площ.

Кукурудза

Кукурудза є однією з найважливіших культур у світі та має останніми роками найбільшу (45-47%) частку у виробництві зернових культур.

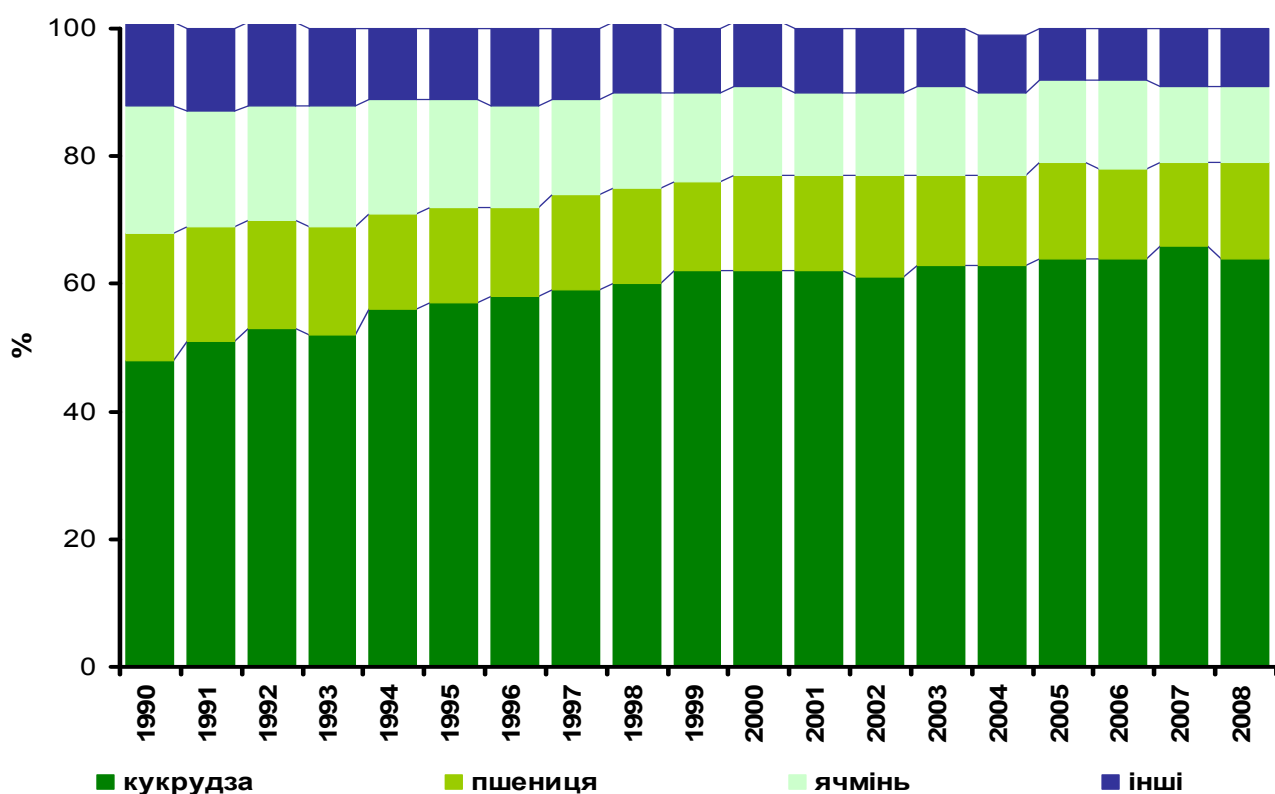
Її цінність полягає в досить широкому спектрі використання. З одного боку, це суто харчове направлення. В деяких країнах, наприклад в Мексиці, країнах Африки, хліб з кукурудзи є основним продуктом в раціоні місцевого населення.

³ OECD-FAO Agricultural Outlook 2008-2017, Highlights

З іншого боку, кукурудза — цінний інгредієнт кормів при відгодівлі домашньої худоби. Так, частка кукурудзи серед зернових культур, що використовуються на кормові цілі, в останні роки становила 64-66%, причому темпи її використання в цьому напрямку ростуть швидше за інші культури (рис. 10). Така затребуваність культури як кормового компонента зумовлена її високою енергетичною цінністю, що дозволяє їй замінити інші зернові культури. Враховуючи зміну харчових уподобань населення в світі на користь більшого споживання продуктів тваринного походження, можна прогнозувати і подальший підвищений попит на неї.

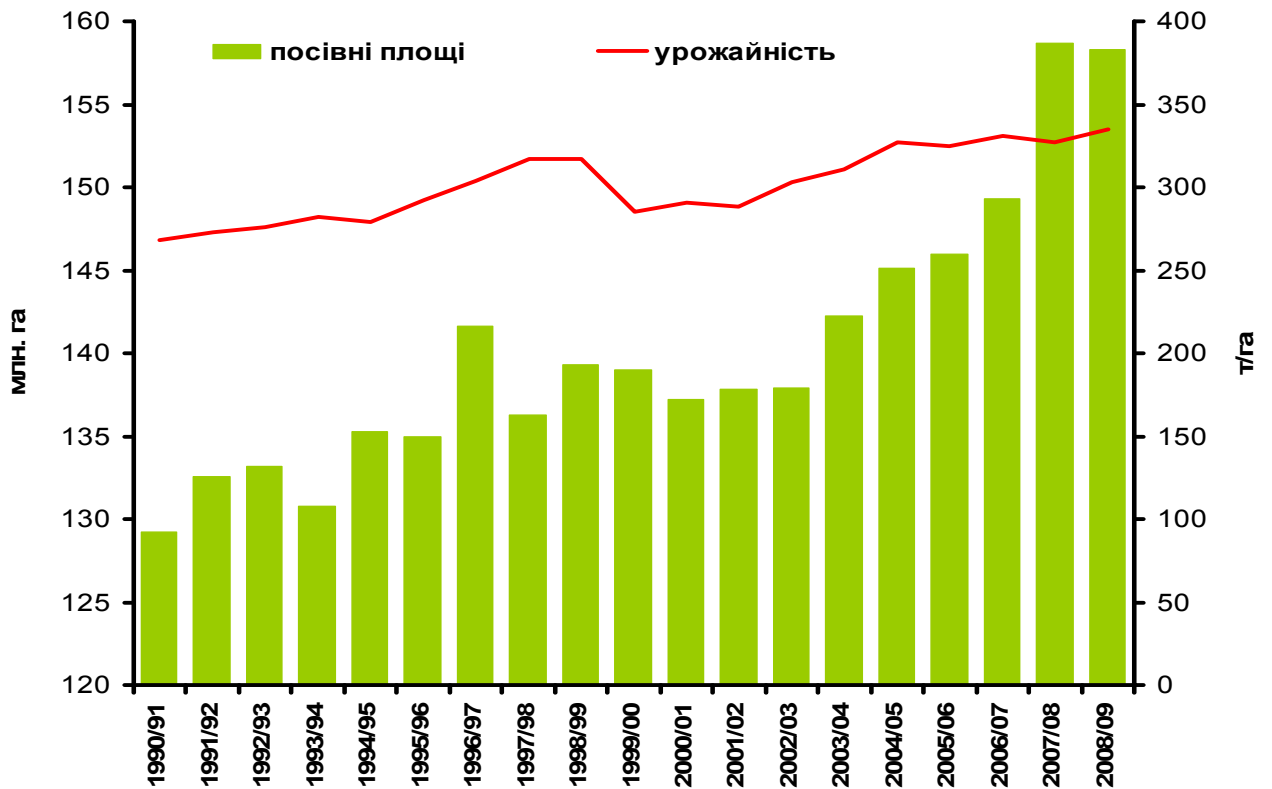
В останні роки з'явився ще один перспективний шлях використання кукурудзи — це її перероблення на біоетанол. Особливого розмаху це набуло в США — основному виробнику кукурудзи в світі.

Така різноманітність застосування та сталий попит стимулюють виробників інвестувати кошти в її вирощування. Кукурудза — одна з небагатьох культур в світі, посівні площі під якою постійно розширюються, а врожайність росте (рис. 11). Збільшення врожайності відбувається завдяки виведенню продуктивних та стійких до захворювань гібридних сортів. З початку 90-х років минулого сторіччя в США почали вирощувати генетично модифіковані сорти кукурудзи, що сприяло не тільки підвищенню врожайності, але й зниженню її собівартості.

Рисунок 10. Структура використання зернових культур в кормових цілях в світі

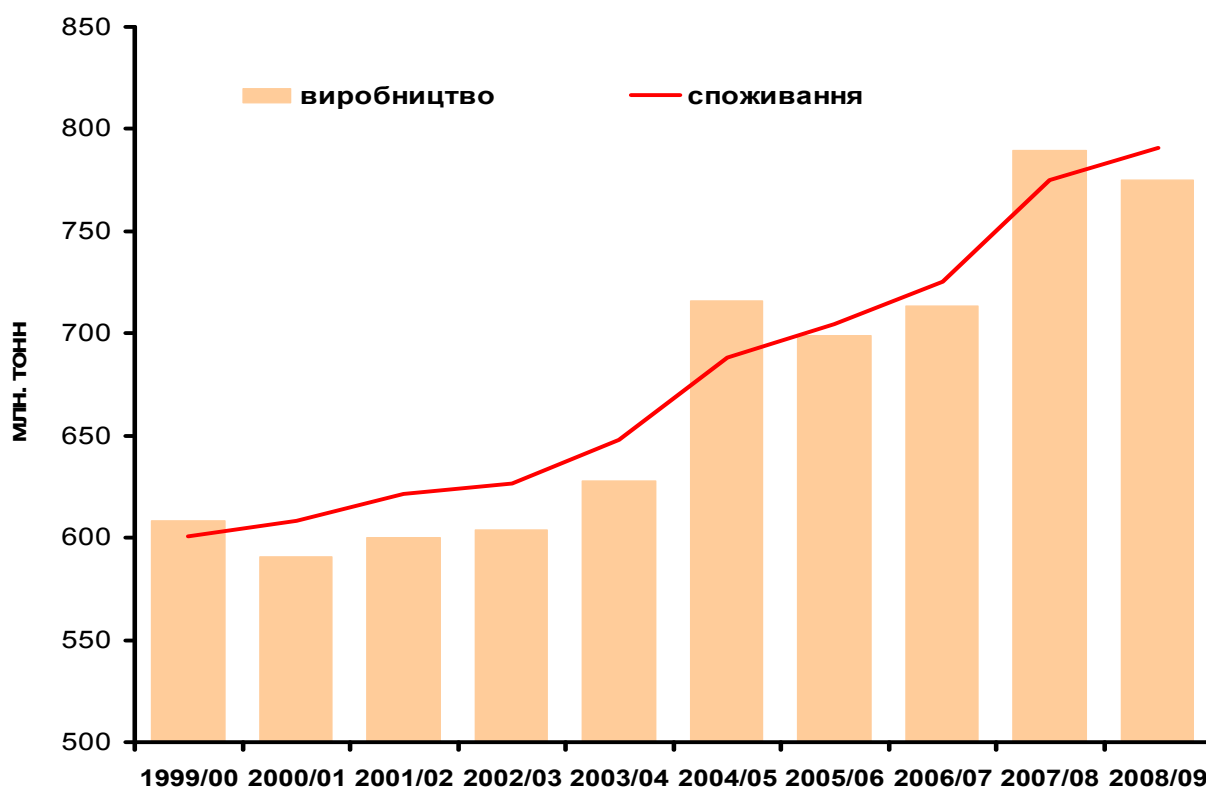
Джерело: USDA PS&D Database

Рисунок 11. Посівні площі та урожайність кукурудзи в світі

Джерело: USDA PS&D Database

Попри такі успіхи, виробництво відстає від попиту, причому така тенденція спостерігається останні десять років, за винятком 2004/05MP та 2007/08MP (рис. 12). В поточному році також прогнозується перевищення попиту над пропозицією.

Рисунок 12. Виробництво та споживання кукурудзи в світі

Джерело: USDA PS&D Database

Крім зростаючих потреб населення світу в харчових продуктах, дефіцит пояснюється також принциповими змінами в використанні врожаю найбільшим виробником та постачальником кукурудзи на світовий ринок — США. До 2000 року частка цієї країни в світовому експорті сягала 80% і тепер США залишаються безперечним лідером, але їх частка зменшилася в середньому до 60%. Таке скорочення можна пояснити, з одного боку нарощуванням виробництва в таких країнах як Аргентина, Бразилія, Україна, а з іншого боку переорієнтацією на виробництво пального з кукурудзи. За оцінками експертів OECD та FAO,⁴ вже в 2008 році виробництво етанолу на пальне збільшиться на 70% в порівнянні з середнім показником за 2005-07 роки та досягне майже 39 млрд. л, а до 2017 року цей показник становитиме 58 млрд. л. Для отримання такої кількості етанолу знадобиться близько 140 млн. тонн кукурудзи (з розрахунку 413 л етанолу з однієї тонни кукурудзи). Для порівняння, майже стільки планується зібрати у 2008 році всіх зернових культур в Україні та Російській Федерації.

Якщо такі прогнози збудуться, а для того є всі передумови, зважаючи на темпи росту цін на нафту, та розрахунки експертів Іллінойського університету⁵, що виробництво етанолу з кукурудзи стає беззбитковим вже при 65 дол. США за баррель нафти, при збереженні субсидії в 0,51 дол. США за галон виробленого етанолу, то безумовно частка США в загальній торгівлі кукурудзою повинна скоротитись та перерозподілитись між іншими країнами-експортерами. Така ситуація на світовому ринку дозволяє українським виробникам спробувати збільшити її виробництво. Це можна зробити за рахунок підвищення врожайності, застосовуючи високоякісний посівний матеріал та вносячи достатню кількість мінеральних добрив. При такому підході бажано, щоб виробники мали доступ до недорогих кредитних ресурсів. Ще один

⁴ OECD-FAO Agricultural Outlook 2008-2017, Highlights

⁵ http://www.farmdoc.uiuc.edu/manage/newsletters/fefo07_11/fefo07_11.html

шлях — це перерозподіл земельних ресурсів на користь кукурудзи, але такий крок потребує дуже зваженого підходу.

2. РИНОК ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

Загальна зведена інформація по зерновому ринку за 2007 рік:

- частка в структурі валової продукції сільського господарства для всіх категорій господарств склала 13,9%, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах — 26,9%;
- загальна посівна площа під зерновими культурами становила 15,1 млн. га, в тому числі в с.-г. підприємствах — 11,7 млн. га. Загалом, під зерновими культурами в усіх категоріях господарств було зайнято 58% всіх посівних площ, в с.-г. підприємствах — 63%;
- у виробництві зернових культур були зайняті 40,1 тис. господарств різних форм власності, не враховуючи господарств населення;
- валовий збір зернових культур в усіх категоріях господарств становив 29,3 млн. тонн, в тому числі в с.-г. підприємствах — 22,8 млн. тонн. Середня урожайність по всіх категоріях господарств становила 21,8 ц/га, в тому числі в с.-г. підприємствах — 22,3 ц/га;
- основні культури в структурі виробництва зернових культур наступні: пшениця — 47,6% (13,9 млн. тонн), кукурудза — 25,3% (7,4 млн. тонн), ячмінь — 20,4% (5,9 млн. тонн). Частка продовольчого зерна становила 51,0%;
- середня ціна реалізації всіх зернових культур сільськогосподарськими підприємствами порівняно з 2006 роком збільшилась на 61,8% — до 833,5 грн/тонну⁶;
- в 2007 році було експортовано 4,4 млн. тонн зернових культур загальною вартістю 764 млн. дол. США. Середня експортна ціна 1 тонни зерна становила 182 дол. США. Загальне сальдо зовнішньоекономічних операцій з зерновими культурами є позитивним та становить 677,1 млн. дол. США;
- рівень рентабельності виробництва зернових культур є позитивним та становив 28,7%. Порівняно з 2006 роком він зріс на 21,3 відсоткових пункти.

---

⁶ Ціна згідно з статистичною звітністю наводиться без урахування ПДВ.

Виробництво зернових культур традиційно займає лідируючі позиції в структурі виробництва продукції рослинництва та й загалом всього сільськогосподарського виробництва України. В середньому протягом останніх трьох років в структурі валової продукції сільського господарства зернові культури сформували 18% загального обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Основними товаровиробниками зернових культур в Україні є сільськогосподарські підприємства. Щорічно три чверті врожаю зернових виробляється у відповідній категорії господарств.

Частка населення у виробництві зернових культур залишається досить низькою, враховуючи той факт, що в землекористуванні населення знаходиться майже 35% від загальної площі ріллі України. Однак, здебільшого, в землекористуванні населення знаходяться невеликі земельні наділи — до 5 га, що є замало для ведення ефективного виробництва. За оцінками більшості експертів, ефективне виробництво зернових культур, в умовах стрімкого зростання вартості матеріально-технічних ресурсів, що використовуються при виробництві продукції, можливе на площах від 500 га. Крім того, технічне оснащення і фінансові можливості для виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах на порядок краще, ніж в господарствах населення. Однак, незважаючи на вищезазначені факти, урожайність — один із визначальних показників технічної ефективності вирощування зернових культур — в окремі роки у господарствах населення був вищим, ніж відповідний показник в сільськогосподарських підприємствах. З одного боку, це пояснюється структурою виробництва зернових культур, зокрема в господарствах населення частка кукурудзи, середня урожайність якої на 50-60% вища, ніж інших зернових культур, в загальному виробництві набагато більша. В структурі виробництва зернових культур в господарствах населення кукурудза займає 28-30%, в той час як у сільськогосподарських підприємствах відповідна частка становить в середньому близько 20%. З іншого боку, існує певна методологічна слабкість при зборі та обробці статистичної інформації з виробництва сільськогосподарських культур. У існуючих формах статистичного обстеження неможливо відокремити таку категорію господарств, як фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності. До останнього часу відповідні суб'єкти господарської діяльності класифікувалися як господарства населення. Хоча відомі приклади того, що окремі підприємці працюють на орендованих землях, площа яких загалом перевищує наявні землі більшості фермерів і сільськогосподарських підприємств. Напевне, саме сільськогосподарською діяльністю відповідних підприємців пояснюється також вищий рівень урожайності пшениці та ячменю в господарствах населення порівняно з с.-г. підприємствами по деяких роках (табл. 2).

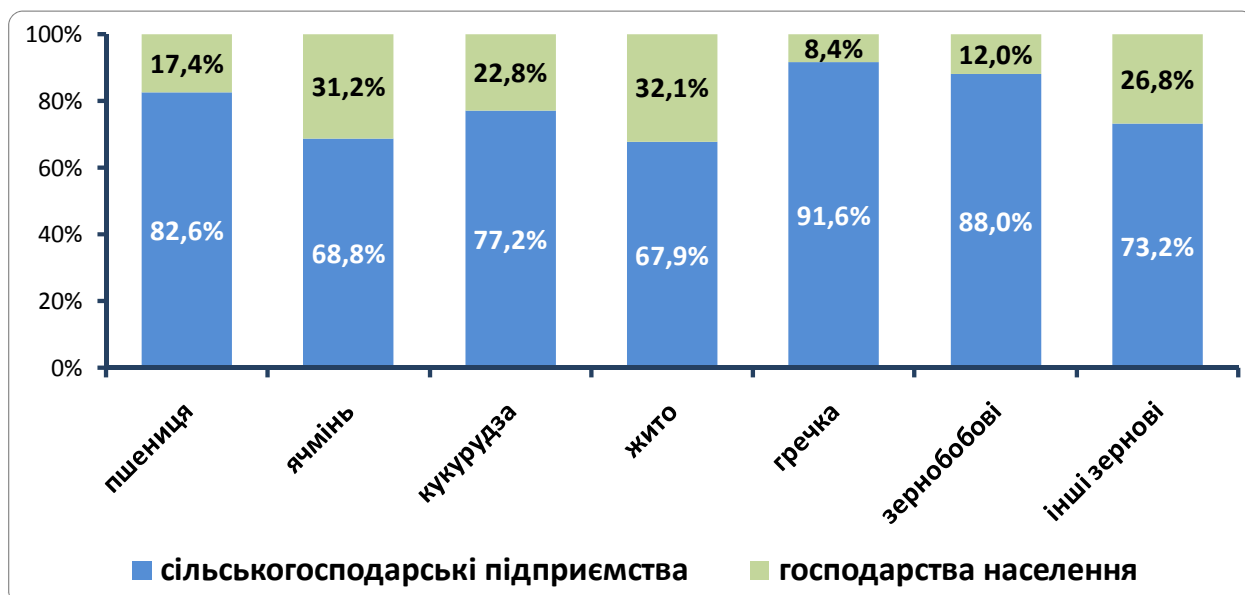
Таблиця 2. Посівні площі, валовий збір та урожайність основних зернових культур за видами в 2005-2007 роках

	Посівні площі, млн. га			Валовий збір, млн. тонн			Урожайність, ц/га		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Всі категорії господарств									
Зернові та зернобобові культури, всього	15,00	14,52	15,11	38,02	34,26	29,29	26,0	24,1	21,8
<i>у тому числі:</i>									
пшениця	6,66	5,58	6,29	18,70	13,95	13,94	28,5	25,3	23,4
ячмінь	4,50	5,31	4,98	8,98	11,34	5,98	20,6	21,7	14,6

	Посівні площі, млн. га			Валовий збір, млн. тонн			Урожайність, ц/га		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
кукурудза	1,71	1,78	2,09	7,17	6,43	7,42	43,2	37,4	39,0
Сільськогосподарські підприємства									
Зернові та зернобобові культури, всього	11,51	11,16	11,71	28,79	25,70	22,85	25,9	23,7	22,3
<i>у тому числі:</i>									
пшениця	5,43	4,55	5,17	15,31	11,28	11,51	28,7	25,2	23,6
ячмінь	3,27	3,92	3,55	6,38	8,24	4,12	20,4	21,4	14,8
кукурудза	1,05	1,15	1,51	4,56	4,16	5,73	45,9	38,1	41,9
Господарства населення									
Зернові та зернобобові культури, всього	3,50	3,35	3,41	9,23	8,56	6,45	26,4	25,6	20,2
<i>у тому числі:</i>									
пшениця	1,23	1,04	1,12	3,39	2,67	2,43	27,5	25,8	22,7
ячмінь	1,23	1,39	1,43	2,59	3,11	1,86	21,1	22,4	14,2
кукурудза	0,66	0,63	0,58	2,60	2,26	1,69	39,2	36,0	31,6

Джерело: Держкомстат України

З огляду на масштаби виробництва зрозуміло, що більша частина основних видів зернових культур виробляється саме в сільськогосподарських підприємствах. Для господарств населення значна частка у виробництві ячменю, жита та кукурудзи пов'язана з кормовим використанням даних культур (рис. 13).

Рисунок 13. Структура виробництва основних зернових культур за категоріями господарств в 2007 році, %

Джерело: Держкомстат України

Існуючі обсяги виробництва зернових культур стовідсотково забезпечують потреби внутрішнього ринку на відповідну продукцію в Україні. Протягом останніх п'яти років внутрішній попит на зернові культури потребував до 75% від загального виробництва, за винятком вкрай невдалого, внаслідок складних кліматичних умов 2003 року, коли внутрішнє виробництво виявилось не в змозі забезпечити потреби країни в зерні. Не дивно, що за таких умов, Україна поступово стала на шлях експортно-орієнтованої країни і в 2005-2006 роках експортувала майже 33% всіх вироблених зернових.

Таблиця 3. Баланс зернових культур в 1995-2007 роках, тонн

	1995	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 попер.
Виробництво	33930	39706	38804	20234	41809	38016	34258	29295
Зміна запасів на кінець року	-757	7090	-2751	-3793	7817	-314	-2304	1745
Імпорт	200	439	166	3770	875	226	235	250
Всього ресурсів	34887	33055	41721	27797	34867	38556	36797	27800
Експорт	814	5597	12260	3944	7786	12650	11168	4400
Витрачено на посів	4600	4059	3874	3226	3584	3294	3301	2950
Витрачено на корм	18527	13979	15745	11657	13852	13817	13750	12550
Втрати	1220	370	550	250	545	375	633	450
Перероблено на нехарчові цілі	876	650	857	770	1150	670	645	500
Витрачено зерна для споживання	8850	8400	8435	7950	7950	7750	7300	6950
споживання хлібних продуктів на 1 особу, кг	128,4	129,6	131,2	124,5	125,6	123,5	119,5	114,5

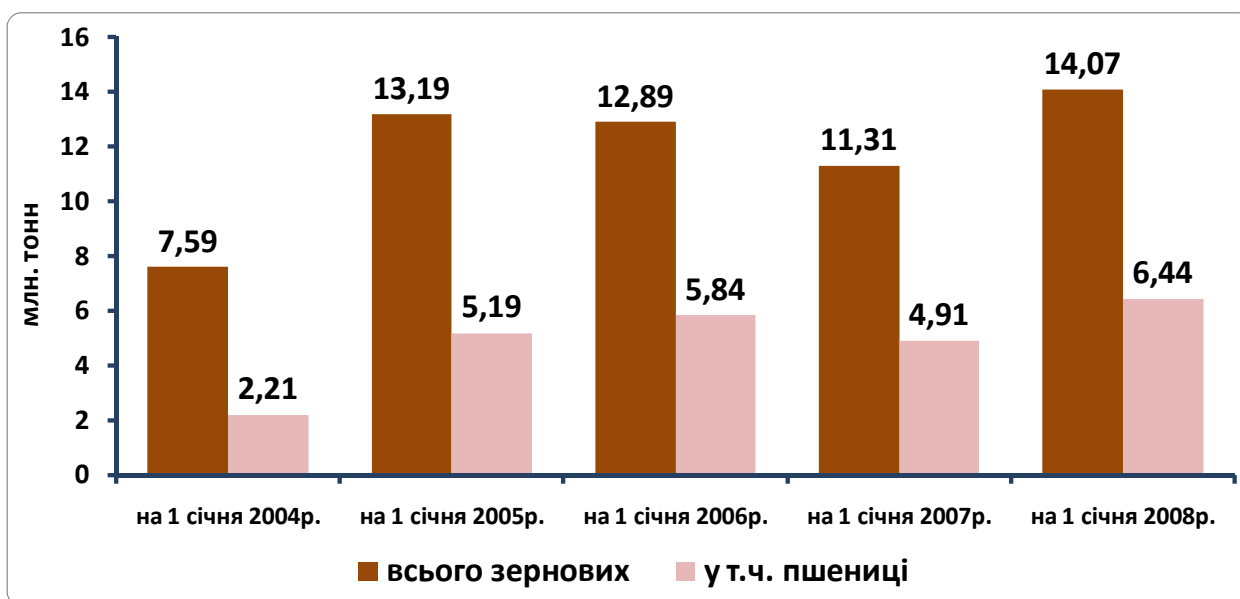
Джерело: Держкомстат України

Протягом 2007 року суттєвих змін в продовольчому балансі зернових культур фактично не відбулося. Незважаючи на зменшення обсягів виробництва зернових культур на 14,5% — до 29,3 млн. тонн, попит внутрішнього ринку потребував загалом лише 22,4 млн. тонн, що становить близько 80% зібраного врожаю. Окремо слід зазначити, що в 2007 році, збереглася негативна тенденція щорічного зменшення внутрішнього попиту на зернові культури. Лише протягом 2007 року внутрішній попит на зернову продукцію скоротився на 8,7%. Пояснюється це двома головними факторами: щорічним скороченням населення України та стрімким вирізанням поголів'я ВРХ та свиней. Як наслідок — поступове щорічне зменшення загального фонду споживання та кормових витрат зерна. Крім того, в останні два роки збільшення вартості хлібопродуктів та продуктів перероблення зерна внаслідок зростання ціни на зернові культури також обумовило певне зменшення споживання відповідних продуктів населенням. Впродовж двох останніх років споживання хлібних продуктів в розрахунку на одну особу скоротилося на 7,3% - до 114,5 кг/рік (табл. 3).

Так чи інакше, наявних залишкових обсягів зернових культур у 2007 році було достатньо для того, щоб державі та товаровиробнику зайняти активну експортно-орієнтовану позицію. Принаймні, за аналогічних умов у минулі роки Україна могла б вільно експортувати близько 7-8 млн. тонн зернових культур. Однак стрімке зростання світових цін на зерно безпосередньо вплинуло й на цінову кон'юнктуру вітчизняного ринку зерна. Вперше за часи незалежності України в період масового збору врожаю ціна

на зерно не тільки не впала, а й мала стабільну тенденцію до зростання. Зрозуміло, що зростання ціни на зерно вплинуло також на збільшення споживчих цін на всю групу товарів, що є безпосередньо пов'язаними з зерном: борошно, хліб, вермішель та крупи, яйця та частково молочну й м'ясну продукцію. Реакцією Уряду України на зростання цін на харчові продукти стало запровадження квот на експорт зерна. Однак, враховуючи обсяги квот, можна визнати, що фактично експорт зернових культур заборонили. Запровадження експортних квот мало як певні позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним є те, що Уряду тимчасово вдалося дещо стримати темпи зростання внутрішніх споживчих цін, але з іншого боку, за оцінками експертів Світового банку, товаровиробники недоотримали понад 2 млрд. дол. США прибутку.⁷ Надходження відповідних коштів в аграрний сектор України для відтворення та розвитку виробництва, навіть в короткостроковій перспективі, мало би набагато більше позитивних наслідків для економіки країни.

Внаслідок запровадження експортних квот Україна в 2007 році експортувала лише 4,4 млн. тонн зернових культур, що в 2,5 рази менше обсягів експорту попереднього 2006 року. При цьому загальні запаси зерна в країні на кінець 2007 року були найбільші за останні п'ять років і становили 14 млн. тонн. Відповідних об'ємів було достатньо, щоб задовольнити восьмимісячний внутрішній попит країни в зерні (рис. 14).

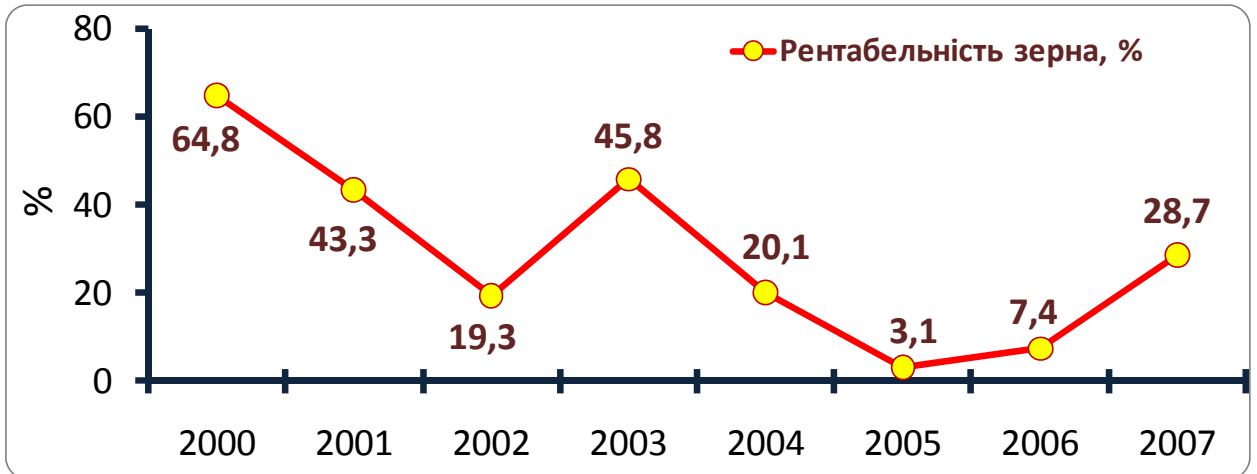
Рисунок 14. Динаміка загальної наявності зернових культур та пшениці в Україні, млн. тонн

Джерело: Держкомстат України

Незважаючи на експортні обмеження і перевищення обсягів пропозиції над попитом, існуючий рівень цін на зерно забезпечив товаровиробнику досить високий рівень рентабельності. Порівняно з минулим роком, рентабельність виробництва зернових культур в 2007 році збільшилась на 21,3 відсоткових пункти — до 28,7%. За власними розрахунками, за умови відсутності експортних обмежень внутрішня ціна на зерно могла б зрости мінімум на 25% — до 250 дол. США/тонну. За такої ціни

⁷ Конкурентоспроможне сільське господарство і державний контроль: Реагування України на світову продовольчу кризу — Травень 2008 року, Документ Світового банку.

рентабельність виробництва зернових в сільськогосподарських підприємствах становила би 62,5% (рис. 15).

Рисунок 15. Динаміка рентабельності виробництва зернових культур в Україні, %

Джерело: Держкомстат України

Високі очікувані світові ціни на зерно і високий рівень рентабельності виробництва зерна — основні фактори, що обумовили збільшення загальних посівних площ озимих зернових культур під врожай поточного 2008 року. Посіви озимих зернових восени 2007 року порівняно з минулим роком збільшилися в усіх категоріях господарств більш ніж на 1 млн. га або на 15,8%. Загалом посівна площа озимих на зерно під врожай 2008 року становила 7,9 млн. га. Водночас площа посівів ярих зернових культур навпаки скоротилася. За даними Держкомстату, станом на 2 червня 2008 року загальна площа посівів ярих зернових культур скоротилася порівняно з минулим роком на 11,7% - до 7,8 млн. га. Незважаючи на загальносвітові ініціативи товаровиробників збільшити обсяги виробництва зерна з метою запобігання дефіциту харчових продуктів, загальна площа озимих та ярих посівів під зернові культури в Україні залишилася фактично незмінною порівняно з минулим роком.

На даний час існує декілька причин, що стримують вітчизняного товаровиробника нарощувати потужності зернового виробництва. І насамперед, це досі невизначена державна політика розвитку зернового ринку в довгостроковій перспективі. Щорічне запровадження експортних квот або фактична заборона експорту, при низьких адсорбційних можливостях внутрішнього ринку, не дозволяють товаровиробнику отримати запланований прибуток. Як наслідок, відсутність своєчасних грошових надходжень стримує відтворення і розвиток як зернового, так і інших сільськогосподарських виробництв. Більше того, відповідна політика безпосередньо негативно впливає на інші галузі сільського господарства України, зокрема на тваринництво. З одного боку, запровадження квот дозволило стримати внутрішні ціни на кормову продукцію, яка виробляється з зерна, що є, безперечно, позитивним фактором. З іншого боку, за відсутності надходжень запланованих доходів від реалізації зерна, товаровиробнику майже неможливо ні повернути гроші за кредитними зобов'язаннями, ні провести в повному обсязі комплекс польових робіт посівної кампанії, ні, тим паче, інвестувати кошти в розвиток власного виробництва. В такій ситуації він змушений знаходити кошти за рахунок інших видів своєї діяльності, переважно тваринницької галузі. Як наслідок, лише протягом серпня-грудня 2007 року поголів'я великої рогатої худоби та свиней в сільськогосподарських підприємствах скоротилось на 13,6% та 12,8% відповідно.

Друга причина, що стримує нарощування потужностей зернового продовольчого виробництва в Україні, — це поступовий перехід товаровиробника на виробництво технічних культур, насамперед, високорентабельних олійних культур. В поточному році загальні посівні площі під соняшник збільшилися майже на 20% порівняно з минулим роком. Ще вищими темпами йде збільшення посівних площ під ріпак. Восени 2007 року озимого ріпака було посіяно вже на площі понад 1,5 млн. га, що є на 87,7% більше відповідних площ 2006 року. При збереженні відповідних темпів розширення посівних площ під технічні олійні культури, через п'ять років обсяги власного виробництва зернових культур можуть виявитися не в змозі задовольнити навіть потреб внутрішнього ринку.

Незважаючи на вищезгадані причини, що стримують сталий розвиток зернової галузі, в поточному 2008 році очікується рекордний врожай зернових культур. За прогнозами Міністерства аграрної політики України і переважної більшості експертів, врожай зернових культур може становити понад 40 млн. тонн. В цілому, згідно з прогнозом Міжнародної ради по зерну (International Grains Council)⁸, світове виробництво зерна в 2008/2009 маркетинговому році збільшиться на 38 млн. тонн — до 1712 млн. тонн, без урахування виробництва рисових культур. Згідно з прогнозом, найбільший вклад в зростання світового виробництва зроблять країни ЄС (+35 млн. тонн) та Австралія (+13,7 млн. тонн). Україні відводиться чільне третє місце, очікуючи від неї загальної пропозиції зерна на світовий ринок в обсязі 8,7 млн. тонн. Цінові прогнози згідно з основними котируваннями ф'ючерсів на зернові культури свідчать про те, що світові ціни на зерно, принаймні в поточному маркетинговому році, збережуться на високому рівні, чим вигідно міг би скористатися вітчизняний агропромисловий комплекс.

Однак, слід мати на увазі, що такий високий прогнозний рівень врожаю зернових культур в поточному 2008/2009 маркетинговому році став можливим лише за дуже сприятливих кліматичних умов. При цьому реальний стан технологічної ефективності виробництва більшості підприємств залишається низьким. Також слід усвідомлювати, що у випадку певних кліматичних катаклізмів, які були в 2000 чи 2003 році, українська економіка всерівно буде змушена працювати в умовах високих світових цін на зерно. Чи готова вона до таких випробувань? На сьогодні, однозначно, не готова.

Єдиний надійний шлях протистояти таким катаклізмам у майбутньому — це закласти основу для орієнтованого на експорт сільського господарства, яке має бути здатним стабільно виробляти чистий продовольчий надлишок у наступні роки та десятиріччя. Водночас, не слід зневажати і нехтувати поступовою розбудовою і розвитком внутрішнього ринку перероблення зернової продукції. Україна має стати не стільки на шлях сировинного забезпечення світу зерном, скільки спробувати поступово вийти на позиції провідних експортерів готових продуктів перероблення зерна.

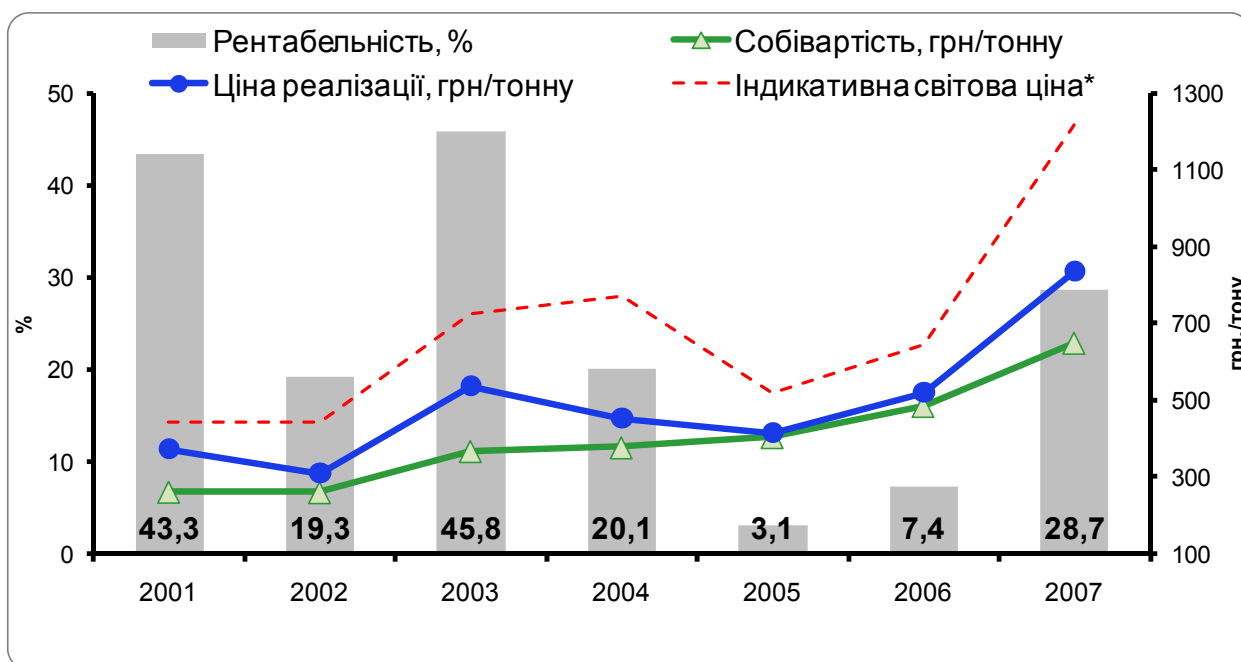
Безперечно, реалізація цього оптимістичного прогнозу розвитку зернової галузі вимагає послідовної й виваженої державної політики у питаннях власності на землю, створення прозорого ринку зерна, переходу до прогресивних високоефективних технологій виробництва та у інших не менш важливих проблемах.

В світлі стрімкого світового зростання попиту на зерно, окремо необхідно зупинитися на ймовірних процесах трансформації в виробничому секторі АПК України. Тенденції останніх років до зростання цін на матеріально-технічні ресурси, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, збережуться і у подальшому.

---

⁸ <http://www.igc.org.uk>

За таких умов існуючий технологічний рівень ефективності виробництва зерна зможе забезпечити позитивний економічний результат діяльності лише за рахунок зростання цін попиту. В минулому 2007 році саме за рахунок останнього фактора рентабельність виробництва зернових культур суттєво зросла в більшості сільськогосподарських підприємств. У поточному році вже існуючі високі світові ціни на зерно, навіть в умовах зростання собівартості виробництва, скоріш за все також забезпечать позитивний рівень рентабельності виробництва зернових культур, завдячуючи прийнятним кліматичним умовам, що дозволять вийти на високий рівень врожайності. Однак, в цілому прогнозувати поступове нарощування обсягів виробництва зернових культур, сподіваючись лише на стабільність відповідних тенденцій, не варто (рис. 16).

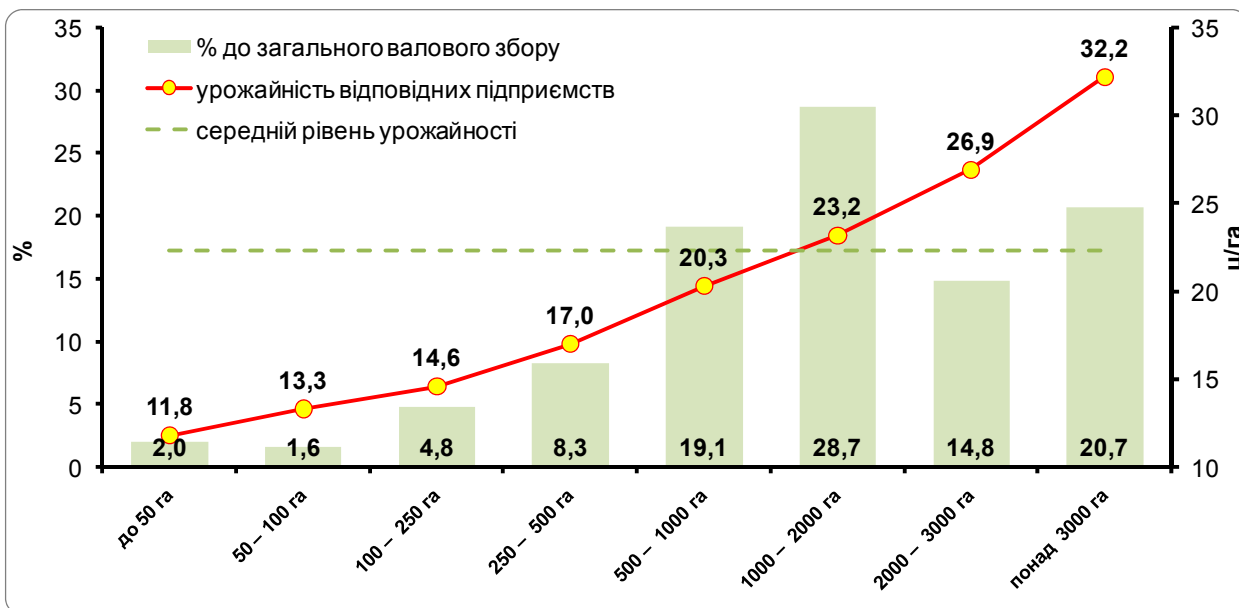

Рисунок 16. Динаміка ефективності виробництва зернових культур

Джерело: Держкомстат України; HGCA, <http://www.hgca.com/>

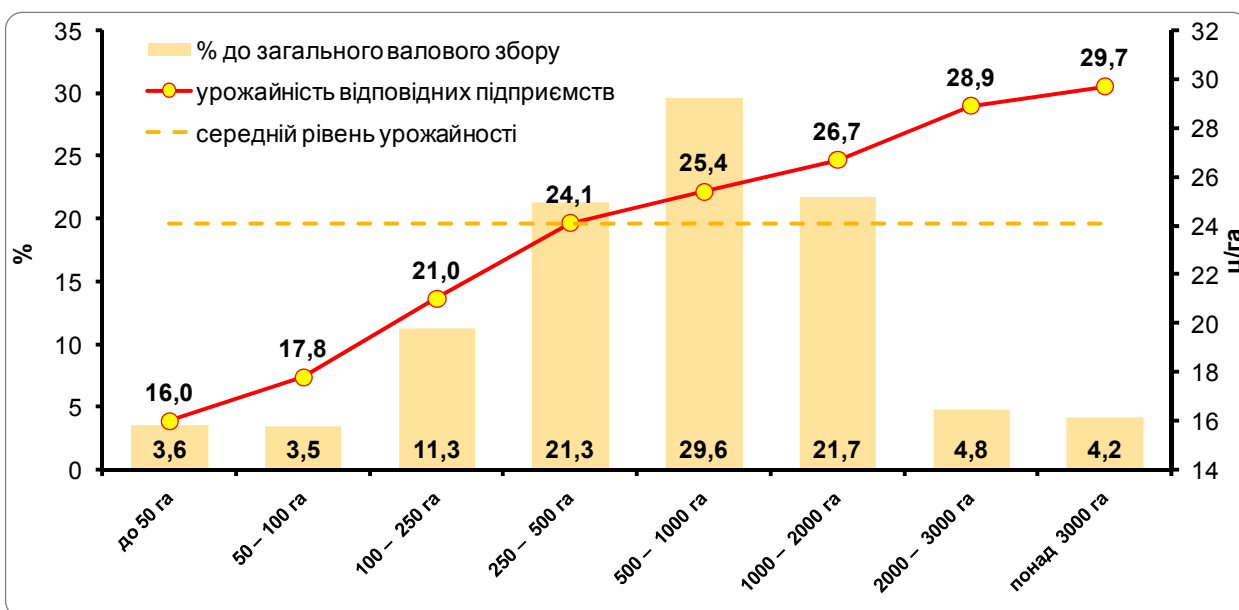
Єдиною можливістю нарощування обсягів виробництва має стати перехід вітчизняних товаровиробників до прогресивних вискооефективних технологій виробництва. Лише таким чином буде забезпечена можливість функціонувати в умовах жорсткої конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Слід зазначити, що перехід до сучасних технологій виробництва на нинішньому етапі можливий здебільш для крупних спеціалізованих господарств. Відповідний процес поступово почав реалізовуватися, починаючи з 2001 року.

Так, якщо в 2002 році на сільськогосподарські підприємства з загальною зібраною площею зернових культур більше 1000 га припадало менше 50% від загальної врожаю зернових, то вже в 2007 році частка відповідних підприємств становила майже 65%, при цьому загальна кількість таких підприємств не перевищує 7,5%. Рентабельність виробництва зернових культур у відповідних підприємствах в 2007 році становила 37% (рис. 17, 18).

Рисунок 17. Рівень урожайності виробництва зернових культур в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства)

Джерело: Держкомстат України

Рисунок 18. Рівень урожайності виробництва пшениці в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства)

Джерело: Держкомстат України

Слід визнати, що, незважаючи на де-юре відсутність відкритого ринку землі, процес поступової консолідації земельних ресурсів в Україні набирає обертів. Для основної маси сільськогосподарських підприємств збільшення орендованих земельних ресурсів дозволяє більш ефективно планувати та вести сільськогосподарське виробництво. Крім того, в Україні поступово почали з'являтися великі агрохолдинги — вертикально-інтегровані агропромислові структури корпоративного типу. Відповідні структури згідно з обраним вектором розвитку можуть об'єднувати сільськогосподарські підприємства, підприємства переробної промисловості,

торговельні заклади та інші організації та установи різнопланових напрямків діяльності, тим самим сприяючи подоланню певної нееквівалентності міжгалузевого товарообміну та відновленню зруйнованих виробничо-господарських зв'язків. Найбільш життєздатними інтегрованими структурами є формування холдингового типу, підприємства-члени яких створюють повний технологічний цикл: «виробництво — перероблення — реалізація». При цьому відповідні підприємства пов'язані між собою системою договірних чи майнових відносин, що дозволяють материнській (головній) компанії регулювати виробничо-господарську діяльність дочірніх компаній. В більшості таких вертикальних структур вартість продукції формується згідно з цінами власного корпоративного ринку.

В подальшому створення повноцінного ринку землі також сприятиме створенню та розвитку аналогічних великих компаній та агрохолдингів. В середньостроковій перспективі саме відповідні структури можуть стати в Україні основними товаровиробниками як зернових культур, так і продукції сільського господарства в цілому.

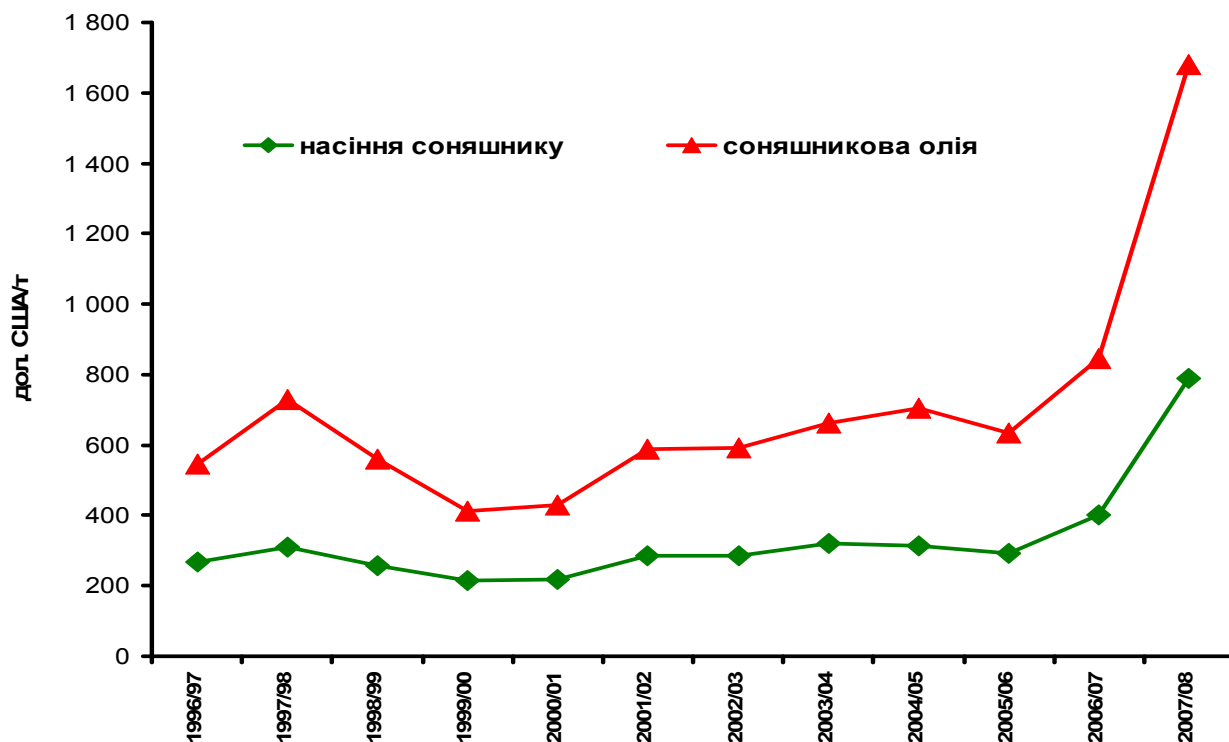
3. ТЕНДЕНЦІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР

Світовий ринок насіння олійних культур та продуктів їх перероблення розвивається майже за подібним сценарієм, що і зерновий. Зростаючі харчові потреби населення та біодизельна промисловість, що стрімко розвивається, формують безпрецедентний попит. У 2007/08МР споживання олійних культур перевищило виробництво на 15 млн. тонн. Це вплинуло на формування цін, які збільшилися на насіння всіх олійних культур, деякі з них подорожчали в 2-3 рази в порівнянні з попереднім роком.

Для того, щоб оцінити перспективи України на ринку олійних культур в подальшому, розглянемо тільки ті з них, що виробляються найбільшими обсягами, — соняшник та ріпак.

Насіння та олія соняшнику

Стрімкий розвиток біодизельної промисловості потребує додаткових обсягів рослинних олій: ріпакової, пальмової та соєвої. Це призводить до перерозподілу в харчовому секторі та заміщення їх на користь соняшникової олії. Як наслідок, спостерігаються високі темпи росту її споживання. Так, починаючи з 1990 року, споживання соняшникової олії в середньому росло на 3% щорічно, а в деякі роки, наприклад в 2005/06МР, цей показник сягав 15%. Високі темпи розвитку потребують адекватного забезпечення сировиною. Але після того, як посівні площі під насінням соняшнику у 1991 році зросли на 25% та протягом наступних 4 років досягли позначки в 20 млн. га, то далі вони стабілізувались в діапазоні 18-23 млн. га в залежності від року. Також не спостерігається суттєвого збільшення врожайності. Такі обставини формують дефіцит сировини, посилюють конкуренцію за неї між виробниками олії та піднімають ціни. До 2005/06МР цінова ситуація була загалом стабільною, але вже в наступному році ціни на соняшникові насіння та олію синхронно виростили на 30-40%, а в 2007/08 вони подвоїлися (рис. 19). Окрім підвищеного попиту, на формування цін впливали також

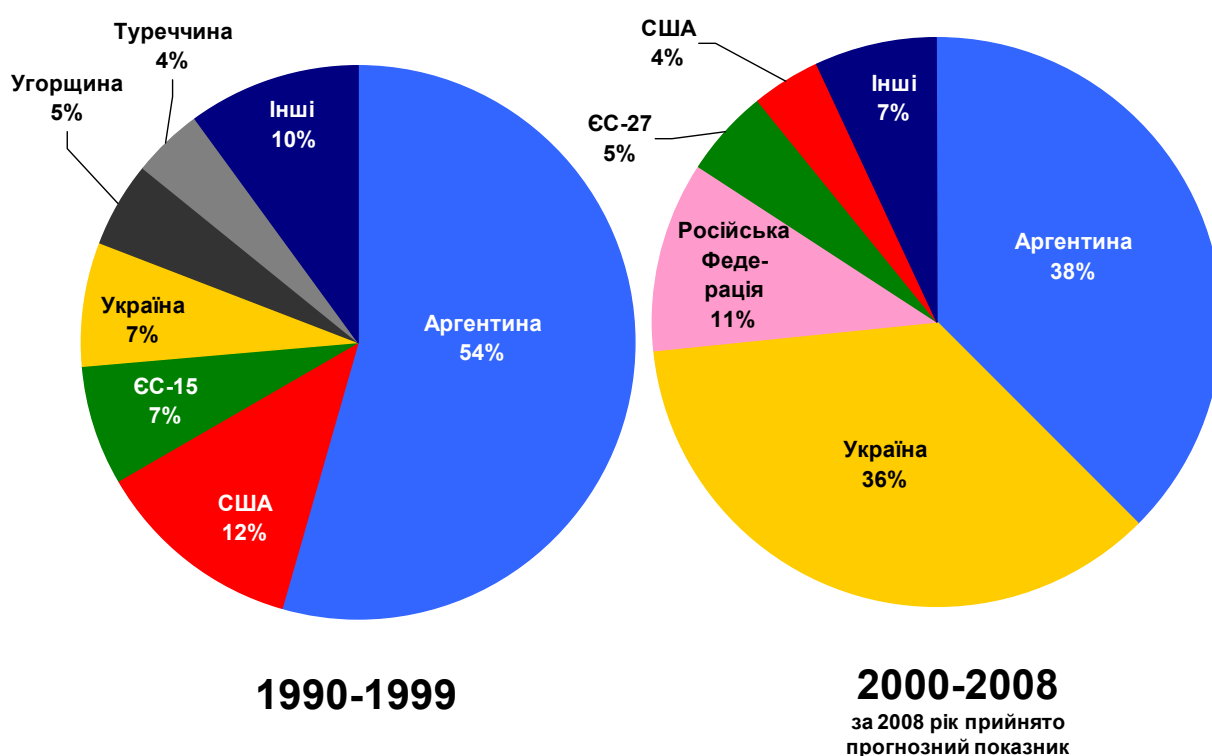
подорожчання енергоносіїв, мінеральних добрив та інших промислових ресурсів.

Рисунок 19. Ціни на соняшникові олію та насіння на торговельному майданчику в Роттердамі, ЄС FOB порти Північної Європи

Джерело: USDA

Високий попит на соняшкову олію поживав міжнародну торгівлю, а її зростаюча частка у харчовому секторі внесла корективи у список країн-експортерів. Експортні поставки з 1990 по 2008 рік в середньому росли на 6% щорічно. А якщо порівняти основних постачальників олії за 1990-99 роки (період відносної стабільності на ринку) та 2000-08 роки (2000 рік — початок зростання цін), то можна побачити суттєві зміни у розподілі торговельних потоків (рис. 20). Відзначимо, що Україна змогла скористатися сприятливою кон'юнктурою та суттєво зміцнила свої позиції на ринку.

В перспективі Україна як країна з потужною власною сировинною базою може і надалі утримувати лідируючі позиції, цінове зростання тому тільки сприятиме.

Рисунок 20. Структура світового експорту соняшникової олії, за постачальниками

Джерело: USDA

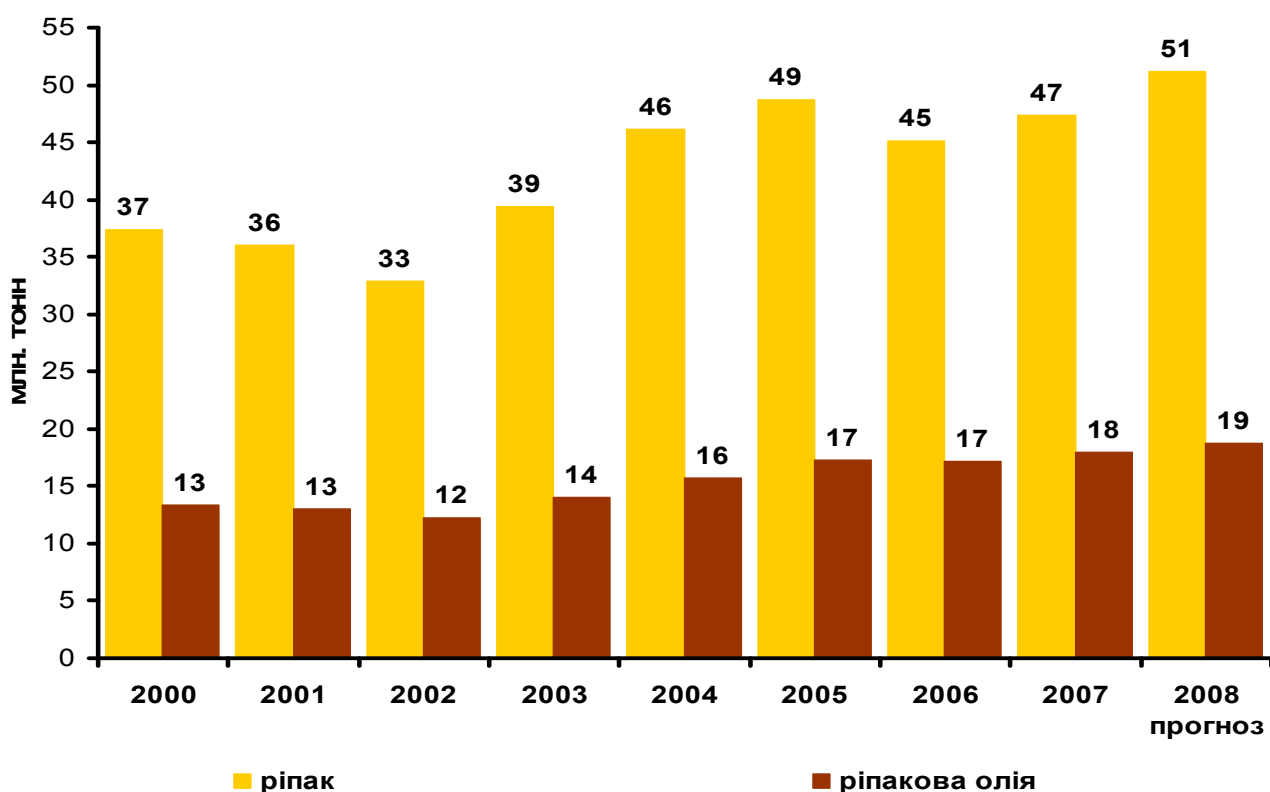
Ріпак

Ріпак та ріпакова олія є товарами, виробництво яких у світі останніми роками постійно нарощується (рис. 21). Починаючи з 2000 року, виробництво ріпака щорічно збільшувалося у середньому на 4,5%, а олії — на 4,6%. Таке зростання пов'язано з ринком біодизелю, що останніми роками динамічно розвивається.

Основними споживачами даних видів продукції є країни Європейського Союзу, так у 2007/08 роках вони потребували 39% від світового споживання ріпака та 42% ріпакової олії.

Згідно з директивами Європейського Союзу 2003/30/EC⁹ та 2003/96/EC¹⁰, частка біопального до 31 грудня 2010 року повинна збільшитись до 5,75%. За оцінками експертів OECD та FAO¹¹, споживання країнами ЄС біодизелю в 2017 році становитиме 14,8 млрд. л, що приблизно дорівнює 15,1 млн. т. рослинних олій.

Беручи до уваги, що в ЄС біопальне виробляється переважно на основі ріпакової олії, за різними оцінками, його частка сягає 90%. Отже, потреба в цьому виді олії становитиме близько 13,6 млн. т. Для порівняння: в 2007/08MP світове виробництво ріпакової олії було на рівні 17,9 млн. т (частка країн ЄС — 41,3%), в наступному 2008/09MP воно очікується у 18,7 млн. т (ЄС-27 — 42,6%). Таке нарощування виробництва ріпакової олії потребуватиме відповідної сировинної бази. Країни ЄС самотужки не зможуть повністю забезпечити свої переробні потужності, тобто виникає потреба у великих обсягах імпортової сировини. Вже в 2008/09MP передбачається, що імпорт ріпака збільшиться майже втричі в порівнянні з 2007/08MP — з 550 тис. тонн до 1550 тис. т.

Рисунок 21. Виробництво ріпака та ріпакової олії в світі

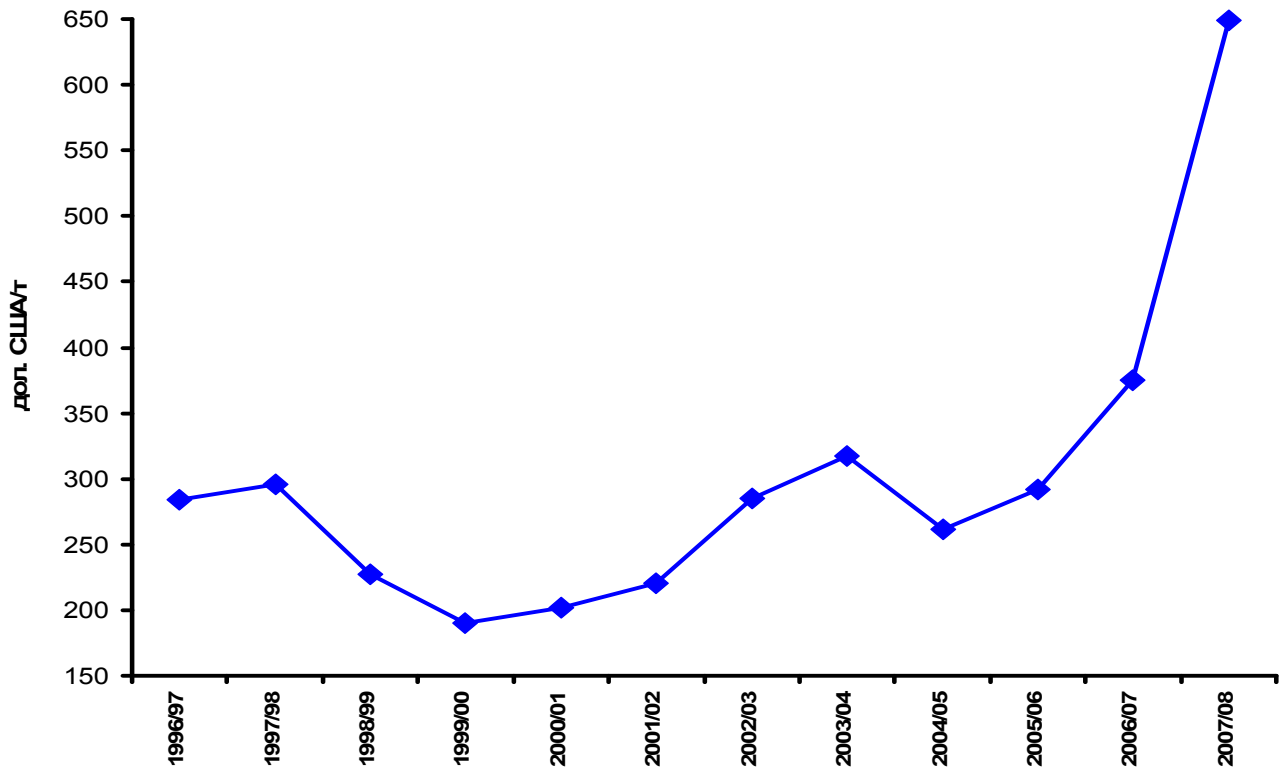
Джерело: USDA PS&D Database

Як правило, потреба у великій кількості товару в стислий термін супроводжується на ринку підвищенням цін на нього. В середньому у 2007/08MP ціни на ріпак підвищилися в 1,7 рази порівняно з 2006/07 (649 дол. США/т проти 375 дол. США/т) (рис. 22), при цьому зауважимо, що маркетинговий рік ще не закінчився і станом на початок липня ціни були на рівні 730 дол. США/т.

⁹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:123:0042:0046:EN:PDF>

¹⁰ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:283:0051:0070:EN:PDF>

¹¹ OECD-FAO Agricultural Outlook 2008-2017, Highlights

Рисунок 22. Ціни на ріпак, CIF Гамбург

Джерело: USDA

Високі ціни — чи не найкращий стимул для виробників. В даному контексті показовий приклад України, найближчого та найбільшого сусіда Європейського Союзу. До початку XXI століття така культура як ріпак майже не культивувалася в країні, а вже 2007 року було вироблено 1,1 млн. т, в нинішньому році очікується ще більший врожай — 2,4 млн. т. Майже всі об'єми Україна експортує, і нині є другою в світі, після Канади, країною — найбільшим постачальником ріпака на ринок.

Зважаючи на плани щодо нарощування виробництва біодизелю в ЄС, можна очікувати, що виробництво ріпака та його експорт будуть нарощуватися в Україні і надалі.

4. РИНОК ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

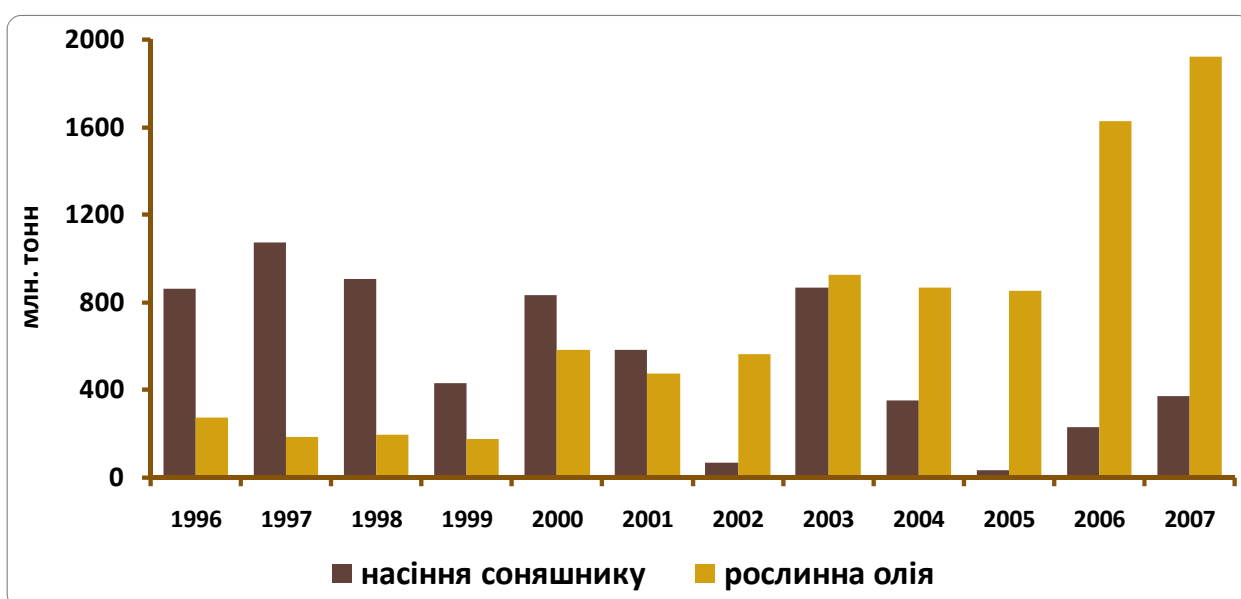
Загальна зведена інформація по олійному ринку за 2007 рік:

- частка в структурі валової продукції сільського господарства для всіх категорій господарств склала 6,3%, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах — 13,6%;
- загальна посівна площа під олійними культурами становила 5,3 млн. га, в тому числі в с.-г. підприємствах — 4,4 млн. га. Загалом, під олійними культурами в усіх категоріях господарств було зайнято 20% всіх посівних площ, в с.-г. підприємствах — 24%;
- не враховуючи господарств населення, у виробництві олійних культур були зайняті 17,5 тис. господарств різних форм власності;
- валовий збір олійних культур в усіх категоріях господарств склав 5,97 млн. тонн, в тому числі в с.-г. підприємствах — 5,11 млн. тонн. Середня урожайність по всіх категоріях господарств становила 12,3 ц/га, в тому числі в с.-г. підприємствах — 12,8 ц/га;
- основні культури в структурі виробництва олійних культур наступні: соняшник — 70,0% (4,17 млн. тонн), ріпак (озимий та ярий) — 17,6% (1,05 млн. тонн), соя — 12,1% (0,72 млн. тонн);
- середня ціна реалізації всіх олійних культур сільськогосподарськими підприємствами порівняно з 2006 роком збільшилась на 85,3% — до 1866,8 грн/тонну¹²;
- в 2007 році було експортовано 1,66 млн. тонн олійних культур загальною вартістю 667 млн. дол. США. В тому числі ріпака 0,91 млн. тонн (57% від загального експорту), соняшнику — 0,37 млн. тонн (20%), сої — 0,32 млн. тонн (15%). Загальне сальдо зовнішньоекономічних операцій з зерновими культурами є позитивним та становило 534 млн. дол. США;
- рівень рентабельності виробництва соняшнику становив 75,9%. Порівняно з 2006 роком він зріс на 55,2 відсоткових пункти. Соя — 20,4% (+24,4 від. пункти), ріпак — 38,0% (-8,4 від. пункти);
- виробництво олій нерафінованих всіх видів збільшилось на 7,7% — до 2167,6 тис. тонн, в тому числі соняшnikової — 2121 тис. тонн (+7,3%). Виробництво рафінованих олій становило 528 тис. тонн (+13,9%);
- всього у минулому році було експортовано 2,1 млн. тонн олій всіх видів загальною вартістю 1718 млн. дол. США. В тому числі соняшnikової олії 1,9 млн. тонн вартістю 1521 млн. дол. США. Загальне сальдо зовнішньоекономічних операцій з жирами та оліями рослинного походження за 2007 рік є позитивним та становило 1330 млн. дол. США.

---

¹² Ціна згідно з статистичною звітністю наводиться без урахування ПДВ.

Стабільно високий попит, що в більшості своїй формується світовим ринком, та високий рівень цін, який забезпечує високорентабельне виробництво — два основних фактора, які впливали і впливатимуть на формування ринку олійних культур. Серед інших рослинницьких культур сільськогосподарського призначення, що виробляються в Україні, лише виробництво олійних культур рік у рік стабільно відзначається високим рівнем доходності. При цьому основним і, до останнього часу, майже єдиним споживачем олійної сировини виступав вітчизняний олійно-жировий комплекс, з його величезним експортно-орієнтованим переробним потенціалом, завдяки якому Україна входить до трійки світових лідерів з виробництва та експорту соняшникової олії. Безумовно, треба зауважити, що Україна вийшла на відповідні лідируючі позиції лише в останні п'ять-сім років. До того часу існуючий потенціал вітчизняних переробних підприємств фактично задовольняв лише споживчі потреби внутрішнього ринку в олії (рис. 23).

Рисунок 23. Динаміка експорту насіння соняшнику та рослинних олій в 1996-2007 роках, тис. тонн

Джерело: Держкомстат України

Основним поштовхом до розбудови олійно-жирового комплексу, напевне, слід вважати прийнятий в 1999 році Закон України N1033-XIV «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур», яким запроваджувалось введення експортного мита на насіння соняшнику в розмірі 23%, тим самим дещо зменшивши темпи нарощування експорту. В подальшому експортне мито було скорочено до 17% і до останнього часу залишалося на відповідному рівні.

Зважаючи на зростаючий попит на олію на світових ринках, досить логічним є той факт, що в Україні почали стрімко зростати інвестиції в олійно-жирову галузь, насамперед, іноземні. В період з 1997 до 2001 року іноземні інвестиції в галузь збільшилися в 4,7 рази — з 15 до 70 млн. дол. США. Більше іноземних інвестицій серед усіх галузей харчової промисловості за відповідний період було залучено лише в підприємства з виробництва напоїв. На даний час основними гравцями на ринку перероблення олійних культур в Україні залишаються провідні світові компанії, такі як CARGILL, KERNEL Group, BUNGE. За експертними оцінками, переробні потужності

відповідних компаній формують близько 50% загальних потужностей вітчизняного ринку в цілому.

Безперечно, для сільськогосподарського товаровиробника такий сценарій був найбільш сприятливим, забезпечивши йому стабільний ринок збуту соняшнику за прийнятними цінами. Крім стабільного зростання попиту на соняшник, в останні роки «бум» біопаливної індустрії також створив ненажерливий дефіцит на світовому ринку на таку олійну культуру як ріпак. У відповідь на зростання світового попиту вітчизняні товаровиробники, мотивовані високорентабельним експортно-орієнтованим виробництвом, в період з 2004 по 2007 рік щорічно вдвічі збільшували загальні посівні площі під ріпаком. Не став винятком і поточний 2008 рік. Під урожай 2008 року озимого ріпака було посіяно на рекордній для цієї культури площі в 1,5 млн. га, що є на 87,7% більше, ніж було в минулому році. Не дивно, що за таких умов загальні посівні площі, зайняті під олійними культурами в усіх категоріях господарств збільшились в період з 1991 року по 2007 рік більш ніж в 3 рази. І в подальшому, за умови збереження високих світових цін і попиту на олійні культури, слід очікувати поступового зростання частки технічних олійних культур у валовому виробництві сільськогосподарської продукції (табл. 4).

Таблиця 4. Посівні площі, валовий збір та урожайність основних олійних культур за видами в 2005-2007 роках

	Посівні площі, тис. га			Валовий збір, тис. тонн			Урожайність, ц/га		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Всі категорії господарств									
Олійні культури, всього	4 529	5 231	5 255	5 679	6 902	5 966	12,9	13,5	12,3
<i>у тому числі:</i>									
соняшник	3 743	3 964	3 604	4 706	5 324	4 174	12,8	13,6	12,2
ріпак	207	414	891	285	606	1 047	14,6	15,7	13,1
соя	439	752	671	613	890	723	14,5	12,4	12,4
Сільськогосподарські підприємства									
Олійні культури, всього	3 697	4 305	4 392	4 630	5 671	5 109	12,9	13,6	12,8
<i>у тому числі:</i>									
соняшник	2 953	3 083	2 789	3 710	4 156	3 374	12,8	13,7	12,9
ріпак	203	410	876	280	600	1 032	14,7	15,7	13,1
соя	413	716	641	572	836	683	14,4	12,3	12,3
Господарства населення									
Олійні культури, всього	832	926	864	1 049	1 232	857	12,6	13,3	10,2
<i>у тому числі:</i>									
соняшник	790	880	815	996	1 169	801	12,6	13,3	10,1
ріпак	5	5	15	5	5	16	11,6	12,0	10,8
соя	26	35	30	41	54	39	15,9	15,2	13,3

Джерело: Держкомстат України

Як вже неодноразово відзначалося, вітчизняна олійна галузь є експортно-орієнтованою. В минулому 2007 році було експортовано 1,66 млн. тонн насіння олійних

культур в якості сировини і майже 4,5 млн. тонн в якості готової олії. З урахуванням перехідних запасів минулого року, було експортовано майже 85% зібраного врожаю олійних культур (табл. 5).

Таблиця 5. Експорт олійних культур з України в 2007 році

	Обсяги, тис. тонн		Вартість, млн. дол. США		Ціна, дол. США/тонну	
	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.
Вся продукція	1664,2 ↑	58,6	666,8 ↑	112,1	401 ↑	33,7
Ріпак	910,0	↑ 93,3	378,1	↑ 169,7	416	↑ 39,5
Соняшник	370,3	↑ 61,3	130,4	↑ 124,0	352	↑ 38,9
Соя	319,5	↑ 18	98,4	↑ 58,0	308	↑ 33,9
Інші олійні	64,4	↓ -18	59,9	↑ 11,5	929	↑ 35,7

Джерело: Держкомстат України

Щодо внутрішнього ринку, то, незважаючи на позитивні тенденції зростання обсягів виробництва продукції, поточні адсорбційні можливості і потреби внутрішнього ринку в рослинних оліях на споживання є досить низькими. Якщо загальне виробництво соняшникової олії (основної рослинної олії, що використовується на споживання) в період з 2000 по 2007 рік збільшилося в 2,3 рази, то загальні потреби на споживання за відповідний період збільшились лише на 30%. За попередніми даними Державного комітету статистики, загальний фонд споживання рослинних олій в 2007 році склав 665 тис. тонн. При цьому, за експертними оцінками, в останні два роки структура споживання олії дещо змінилася. Якщо ще на початку століття загальне споживання олії на 97-98% формувалося за рахунок соняшникової олії, то в останні роки значно зросло використання інших видів олій. Насамперед, це відноситься до пальмової олії, яку почали використовувати в харчовій промисловості при виробництві маргарину, морозива, спредів та інших видів продукції в якості більш дешевого замітника тваринних жирів та соняшникової олії (табл. 6,7).

Таблиця 6. Експорт жирів та олій з України в 2007 році

	Обсяги, тис. тонн		Вартість, млн. дол. США		Ціна, дол. США/тонну	
	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.
Вся продукція	2156,0 ↑	27,2	1718,0 ↑	76,9	797 ↑	39,0
Олія соняшникова	1923,2	↑ 18,1	1521,4	↑ 64,9	791	↑ 39,7
Інші олії та жири	232,8	↑ 254,3	196,5	↑ 300,7	844	↑ 13,1

Джерело: Держкомстат України

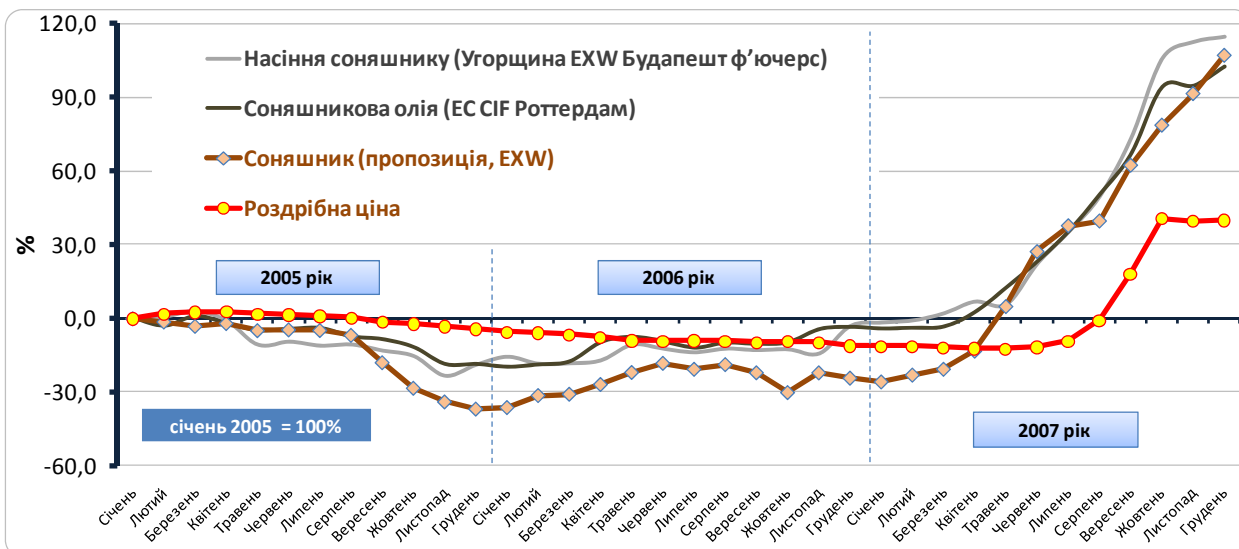
Таблиця 7. Імпорт жирів та олій в Україну в 2007 році

	Обсяги, тис. тонн		Вартість, млн. дол. США		Ціна, дол. США/тонну	
	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.	12 міс. 2007 р.	% до 2006 р.
Вся продукція	451,1 ↑	66,2	388,2 ↑	103,1	860 ↑	22,2
Олія пальмова	341,6 ↑	84,2	244,7 ↑	152,9	716 ↑	37,3
Інші олії та жири	78,5 ↑	32,2	111,4 ↑	53,2	1418 ↑	15,9
Олія з кокосових горіхів	30,9 ↑	17	32,1 ↑	48,6	1038 ↑	27,4

Джерело: Держкомстат України

Враховуючи експортно-орієнтованість ринків збуту олійної продукції, при незначних обсягах внутрішнього споживання, порівняно з обсягами виробництва, ринок рослинних олій в період з 2001 по 2006 роки залишався одним із найстабільніших й прогнозованих серед інших ринків харчових продуктів. За відповідний період середні роздрібні ціни на олію фактично не зазнавали істотних цінових коливань, незважаючи на певні цінові зміни на олійну сировину на зовнішньому та внутрішньому ринках. Також слід зазначити, що за цей період втручання держави в регулювання олійного ринку було мінімальним і визначалося лише дією запровадженого експортного мита на соняшник. Винятком став лише 2003 рік, коли експортне мито було тимчасово скасовано, з метою недопущення обвалу ціни на насіння соняшнику внаслідок рекордного врожаю і недостатніх на той час переробних можливостей олійної галузі. Рекордний валовий збір соняшнику в кількості 4,25 млн. тонн в 2003 році обумовило суттєве, порівняно з минулим роком, збільшення посівних площ за рахунок пересіву озимих культур, що постраждали і були втрачені внаслідок складних кліматичних умов.

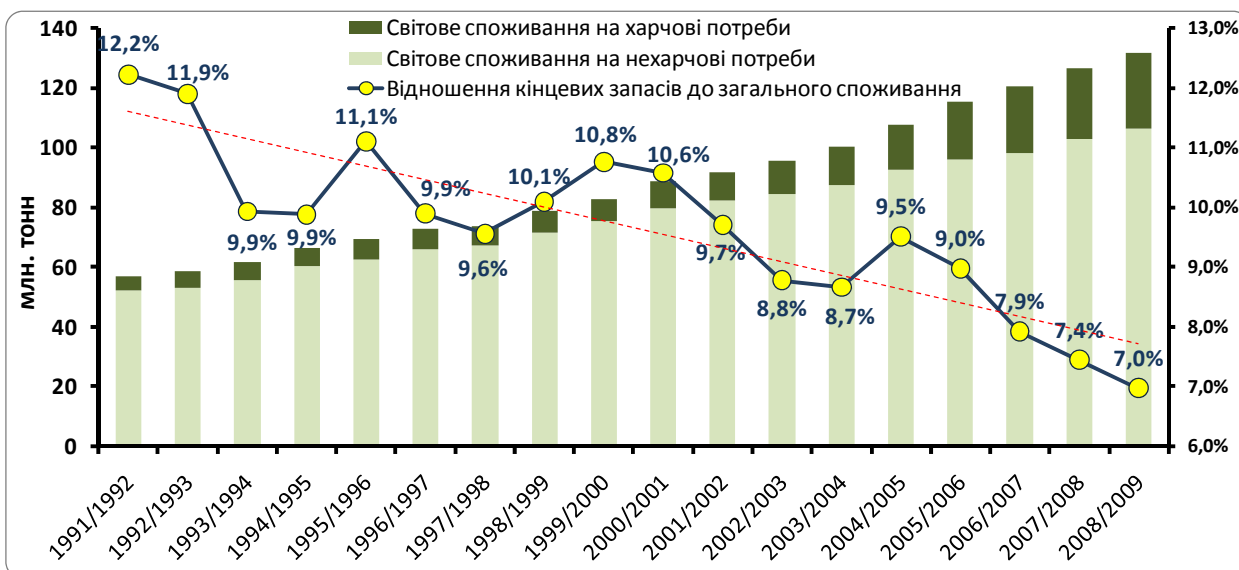
З середини минулого 2007 року стабільні, до того часу, ціни на олійну сировину і олію на внутрішньому ринку були відзначені стрімкою тенденцією до зростання. Безумовно, основною причиною відповідних процесів слід вважати цінову кон'юнктуру на світовому ринку соняшнику. Всі експерти ринку визнали той факт, що за всю довгу історію спостережень світових цін на насіння соняшнику та соняшникову олію, таких різких і довготривалих темпів зростання ціни, як минулого року, не було ніколи. Лише за один рік ціни на відповідну продукцію збільшилися більш ніж удвічі. В такій ситуації, навіть враховуючи діюче високе експортне мито на соняшник, вітчизняний сільськогосподарський товаровиробник залишався конкурентоздатним та мав змогу отримувати високі доходи при експорті власної продукції. Останній фактор змусив переробні підприємства, в свою чергу, відповідно збільшувати внутрішню ціну попиту на соняшник, водночас підвищуючи ціну на власну вироблену олію. Більше того, щоб задовольнити потреби власних потужностей перероблення в сировині, деякі підприємства змушені були купувати насіння соняшнику за ціною, що перевищувала світову (рис. 24).

Рисунок 24. Динаміка індексів світових та внутрішніх цін на насіння соняшнику та соняшникову олію в 2005-2007 роках

Джерело: Держкомстат України; USDA

Основна причина, що обумовила стрімке зростання цін на олійну сировину і продукцію перероблення, як і у випадку з зерновими культурами, пов'язана з щорічним зростанням населення планети і низькими темпами збільшення загального світового виробництва продукції. Щорічне зростання населення планети зумовлює ріст попиту на продукцію, що використовується на харчові потреби. Для рослинних олій цей фактор до 2000/2001 маркетингового року був визначальним в щорічному збільшенні обсягів світового споживання. Водночас, із збереженням темпів росту споживання на харчові потреби, починаючи з 2000/01 маркетингового року, суттєво збільшились обсяги попиту з боку підприємств промислового перероблення на нехарчові потреби (рис. 25).

Рисунок 25. Динаміка світового споживання рослинних олій в світі

Джерело: USDA PS&D Database

З 1999/2000 року частка споживання на нехарчові потреби рослинних олій зростає з 8,9% до 18,7% від обсягів загального споживання олії в 2007/08 маркетинговому році. Такі темпи змусили значно збільшити обсяги світового виробництва рослинних олій, але все одно в повному обсязі задовольнити зростаючі потреби ринку не змогли. Співвідношення кінцевих запасів до загального використання як показник стабільності ринку за цей період знизився більш ніж на 30% і становив 7,4%. Зважаючи на світові прогнози з виробництва олійних культур, в 2008/09 маркетинговому році тенденції останніх років до стрімкого зростання й перевищення попиту на олійні культури над загальносвітовими обсягами виробництва збережуться, що, в свою чергу, спровокуватиме подальше зростання ціни на олійні культури.

Окрім загальносвітових кризових явищ на ринку олійних культур, які безпосередньо впливали на повсюдне зростання ціни, в Україні в минулому році були власні об'єктивні причини, які також дещо стимулювали відповідні процеси. В 2007 році внаслідок складних погодних умов (посухи) зібрані площі олійних культур становили всього 92% від загальної площі посівів. Безпосередньо було втрачено чи використано на кормові потреби більш ніж 400 тис. га посівів олійних культур — найбільші втрати за всі роки незалежності України. Внаслідок посухи також майже на 10% зменшилася загальна урожайність олійних. Також певний внесок у зростання світових цін до рекордного рівня, вже на початку поточного 2008 року, Україна зробила, запровадивши експортні квоти на насіння соняшнику та соняшникову олію. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України №189 від 12 березня 2008 року на період до 1 липня поточного року було запроваджено експортні квоти на соняшникову олію у розмірі 300 тис. тонн та насіння соняшнику – 1 тис. тонн. Однак, місяць потому, Уряд переглянув обсяги експортних квот, збільшивши квоту на соняшникову олію до 500 тис. тонн. Механізм розподілу обсягів квот визначався Постановою КМУ №229 від 19 березня 2008 року, згідно якої 60% від загальних обсягів квот розподілялись пропорційно між заявниками (згідно заявлених на експорт обсягів продукції), а 40% – додатково пропорційно між заявниками, котрі здійснювали реалізацію на внутрішній ринок фасованого масла в період з 1 вересня 2007 року по 1 березня 2008 року.

Слід зазначити, що незважаючи на достатньо високі обсяги експортних квот на соняшникову олію, реалізований механізм розподілу квоти між товаровиробниками, залишив більшість із них поза реальної можливості експорту. Насамперед це позначилося на підприємствах, які не мали власних переробних потужностей для виробництва готової продукції і орієнтованих на зовнішні ринки збуту виробленої сирової олії. Внаслідок незначних отриманих обсягів квот, відповідні підприємства зіткнулись з неможливістю сформувати експортну товарну партію продукції, яка була б економічно ефективною в умовах дорогого фрахту суден. Крім того, враховуючи на відсутність значних потужностей для зберігання власної продукції відповідні підприємства змушені були скорочувати виробництво власної продукції, а подекуди й призупиняти власну діяльність. Зважаючи на вищезгадані причини, фактичний експорт соняшникової олії за квітень-червень 2008 року склав лише 165,8 тис. тонн. Експортні обмеження з насінням соняшнику та соняшникової олії було скасовано згідно з Указом Президента України №478/2008 від 25 травня 2008 року.

В найближчі роки Україна може внести певний стабілізаційний внесок для подолання дефіциту олійної сировини та олійної продукції на світовому ринку за рахунок збільшення власного виробництва і, відповідно, нарощування обсягів експорту олійних. Основним стимулом для сільськогосподарського товаровиробника до збільшення обсягів виробництва продукції буде залишатися висока рентабельність виробництва олійних культур. Минулий рік для виробників олійних культур з точки зору

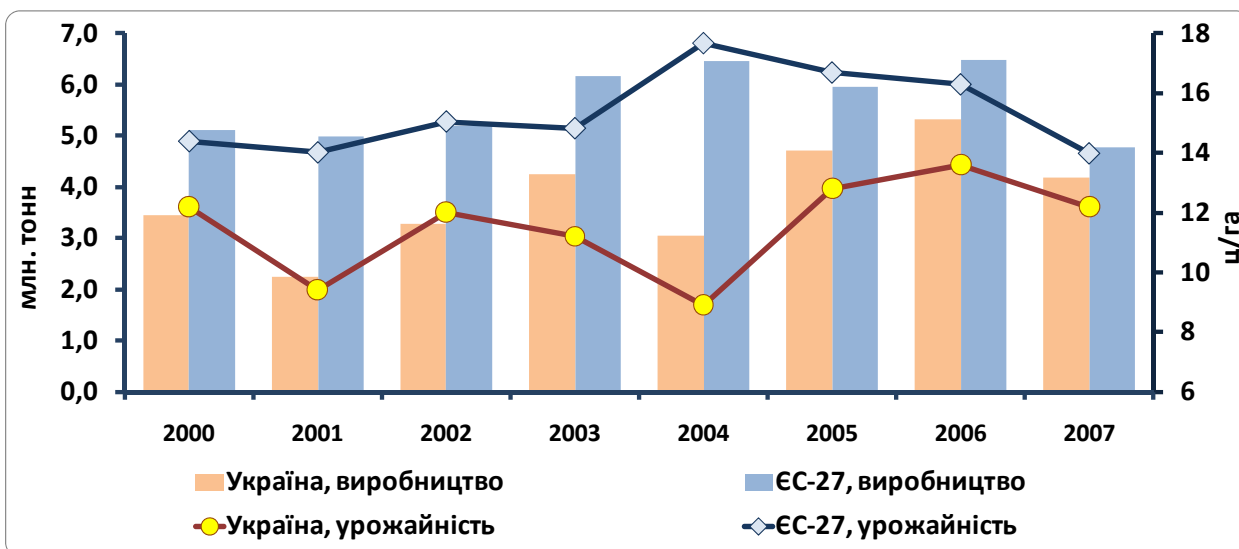
економічної ефективності був надсприятливим, особливо для виробників соняшнику. Загальна рентабельність виробництва насіння соняшнику в 2007 році майже досягла рекордного рівня 2002 року — 75,9%. Порівняно з 2006 роком рентабельність виробництва соняшнику збільшилась в 3,6 рази. Також високим рівнем рентабельності в минулому році відзначалося виробництво й інших олійних культур. Рентабельність виробництва ріпака за 2007 рік становила 38,0%, сої — 20,4%. Слід зазначити, що для більшості сільськогосподарських підприємств відповідні показники економічної ефективності виробництва олійних культур в минулому році стали можливими лише за рахунок високих світових цін. Принаймні, якби в минулому році світовий ринок олійних культур не зазнав такого цінового цейтноту і цінова кон'юнктура залишилась б стабільною, то з урахуванням зростання витрат на виробництво продукції, серед основних олійних культур рентабельним було б тільки виробництво ріпака. Порівняно з 2006 роком собівартість виробництва соняшнику в 2007 році збільшилась на 40%, ріпака — на 32%, сої — на 26% (рис. 26).

Рисунок 26. Динаміка рентабельності виробництва насіння соняшнику в Україні, %

Джерело: Держкомстат України

На жаль, урожайність олійних культур в Україні, як один із показників технічної ефективності виробництва, залишається на низькому рівні в порівнянні з іншими країнами — лідерами з виробництва олійних культур в світі. Незважаючи на стабільно високу рентабельність, яка мала в перспективі забезпечити певний технічний розвиток власного виробництва, середня урожайність олійних за останнє десятиріччя в Україні фактично не змінилась. Щорічні коливання показника середньої урожайності олійних, головним чином, визначалися безпосередніми кліматичними умовами у відповідні роки (рис. 27).

Рисунок 27. Динаміка виробництва та урожайності насіння соняшнику в Україні та країнах ЄС-27

Джерело: Держкомстат України; USDA PS&D Database

Основними причинами гальмування процесу запровадження високотехнологічного виробництва олійних культур є майже всі ті ж причини, що стримують загальний розвиток як рослинницької галузі, так і сільського господарства

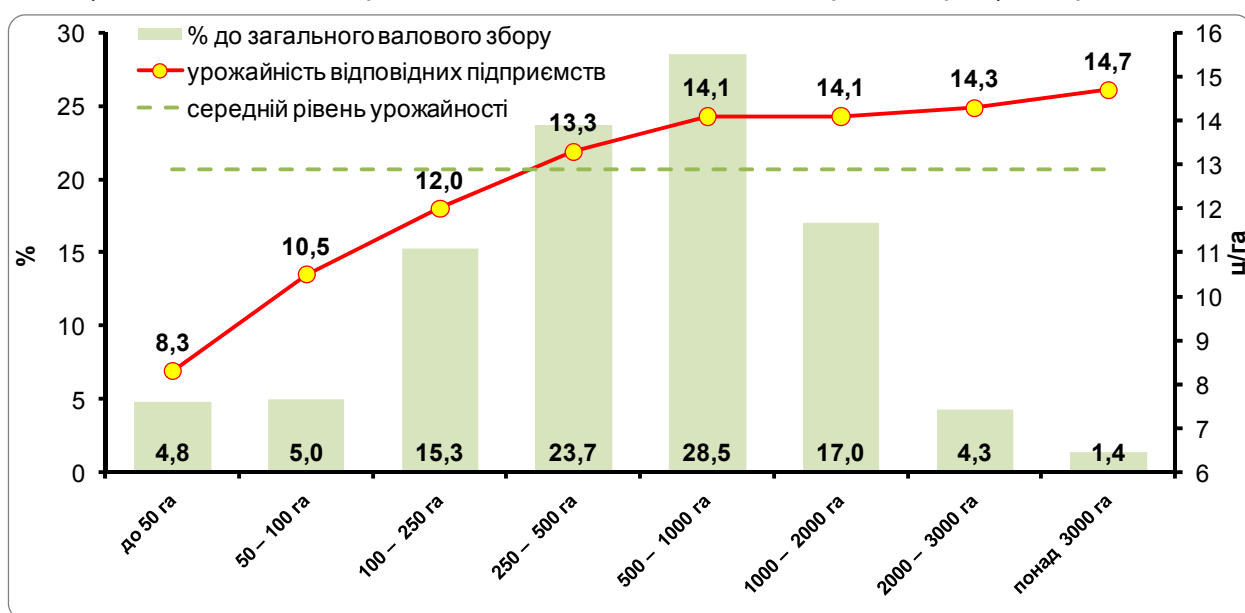
України в цілому. За винятком незначної кількості підприємств, загальна матеріально-технічна база сільськогосподарського виробництва вітчизняних підприємств знаходиться в жалюгідному стані. За експертними оцінками, щорічно втрачається до 10-15% загального врожаю олійних культур через використання фізично й морально застарілої техніки. Щорічні обсяги загальних інвестицій в галузь сільського господарства залишаються мізерними, з обсягами, недостатніми забезпечити сталий розвиток. В 2007 році внутрішні капіталовкладення в галузь склали 9,3 млрд. грн., що є лише 5,0% від загального обсягу. Частка іноземних інвестицій в сільське господарство є ще меншою. Станом на кінець 2007 року в сільське господарство України було залучено 557,1 млн. дол. США — 1,9% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України. За таких умов не дивно, що галузь, яка на початку поточного століття виробляла понад 16% валового внутрішнього продукту України, 7 років по тому виробила лише 7,6% ВВП. Вкрай складним залишається також питання потенційних людських ресурсів, які мають бути задіяними в сільськогосподарському виробництві й проживають переважно в сільській місцевості. За останні п'ять років сільське населення скоротилось більш ніж на 1 млн. осіб. Існуюча соціальна інфраструктура в сільській місцевості не в змозі забезпечити навіть мінімальну необхідну базу для розвитку людського потенціалу: в освіті, наданні базових медичних послуг, забезпеченні прийнятними житловими умовами та ін. Крім того, високий рівень безробіття — згідно з даними перепису на початок 2006 року, майже кожний третій мешканець села у працездатному віці ніде не працював і не навчався (не враховується самозайнятість), що в поєднанні з низьким рівнем середньої заробітної плати в сільському господарстві, створює значну соціальну напругу в сільській місцевості. За такої ситуації вкрай важко залучити висококваліфіковані кадри, яких потребуватиме сучасне виробництво.

Окремо слід зазначити, що стабільна й висока рентабельність виробництва олійних культур мала також певні негативні наслідки для сільського господарства України, насамперед, це пов'язано зі збільшенням виробництва соняшнику. Соняшник істотно виснажує землю і вирощувати його можна на одному місці раз на 8-10 років. Якщо частіше, то родючість землі знижується і відповідний земельний наділ стає неефективно використовувати для вирощування рослинницької продукції без застосування інтенсивних методів відновлення родючості, які, в свою чергу, потребують значних матеріальних витрат. Незважаючи на останній стримуючий фактор, розширення виробництва соняшнику в Україні протягом довгого часу було пов'язано з веденням екстенсивного виробництва. Безперечно, загальне зменшення посівних площ за часи незалежності України майже на 20% або ж на 6 млн. га стали наслідком не лише відповідної нераціональної діяльності. Однак, власний негативний вплив на загальне використання та поточну якість земельних ресурсів вони зробили.

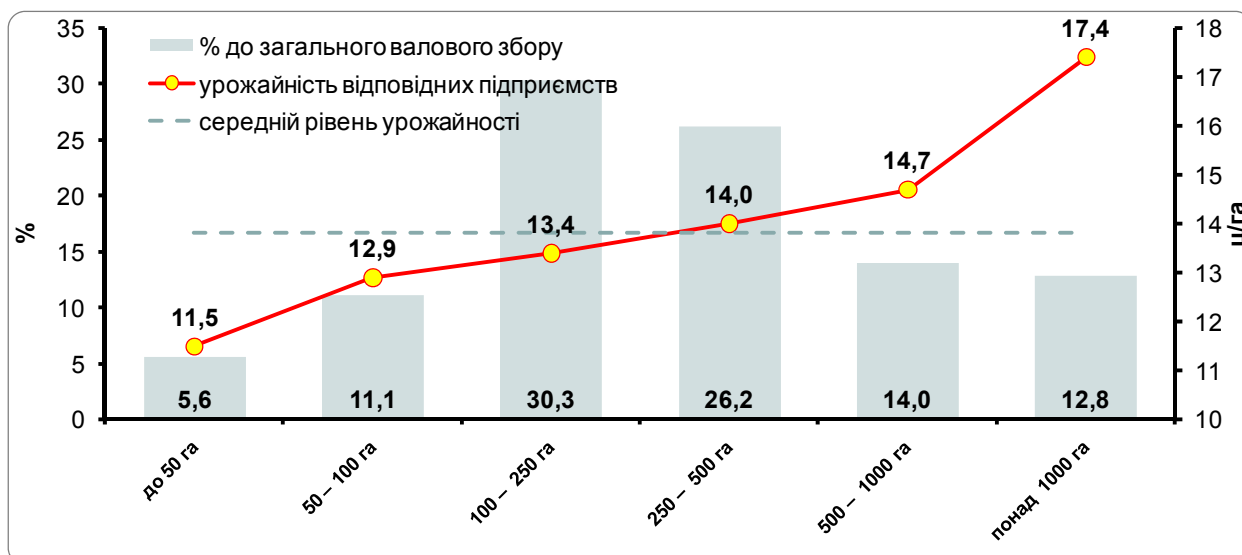
За відсутності жорсткого контролю з боку держави, в умовах світового дефіциту на олійні, нераціональне використання земельних ресурсів найближчими роками може набути загрозливих масштабів. Але, навіть за умови запровадження обмежень площі посівів олійних культур й жорсткого контролю за використанням земельних ресурсів в кожному окремому господарстві, до того часу, поки на землі буде відсутній власник, зацікавлений в довгостроковій роботі, відповідні заходи будуть дієздатними лише локально, майже не впливаючи на загальну тенденцію. Слід зазначити, що запровадження відповідних обмежень, в першу чергу, торкнеться фермерських господарств та малих сільськогосподарських підприємств. В 2007 році майже 7 тисяч сільськогосподарських товаровиробників засіяли олійними культурами понад 80% від загальної посівної площі у власному господарстві. Середній розмір господарства становив 200 га. Відповідні підприємства є найбільш вразливими до зовнішніх чинників.

За умови різкого зниження ціни на олійні або запровадженні регулюючих обмежень з боку держави, більшість із них змушені будуть припинити свою діяльність.

Процес консолідації земельних ресурсів у великих сільськогосподарських підприємствах та створення вертикально-інтегрованих агропромислових структур корпоративного типу (агрохолдингів) — поточні трансформаційні процеси, які є визначальними для розвитку як зернового, так і ринку олійних культур в Україні. Дані процеси привели до того, що вже в минулому 2007 році більша половина врожаю олійних культур була вироблена 10% сільськогосподарських товаровиробників. Так, у виробництві соняшнику 8,2% підприємств зібрали 51,2% загального врожаю. Показники економічної та технічної ефективності виробництва у відповідних підприємствах є вищими за середні показники по Україні. Рентабельність виробництва насіння соняшнику становила 85%, сої — 25%, ріпака — 75%. Рівень урожайності в таких підприємствах на 10-25% вище середнього рівня по країні. В подальшому, саме відповідні агроформування вироблятимуть більшу частину зернових і олійних культур та формуватимуть основний експортний потенціал сільськогосподарської продукції (рис. 28, 29).

Рисунок 28. Рівень урожайності виробництва соняшнику в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства)

Джерело: Держкомстат України

Рисунок 29. Рівень урожайності виробництва ріпака в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства)

Джерело: Держкомстат України

ПЕРЕЛІК РИСУНКІВ

Рисунок 1. Індекс цін на продовольчі товари в світі	5
Рисунок 2. Індекс споживчих цін та індекс цін на продовольчі товари в Україні.....	6
Рисунок 3. Виробництво та загальне споживання зернових ресурсів в світі, 1970-2008 роки.	8
Рисунок 4. Індекс цін на сиру нафту в світі, 2005=100%.....	9
Рисунок 5. Виробництво етанолу на пальне в світі у 2007 році	10
Рисунок 6. Виробництво грубих зернових та пшениці в світі	12
Рисунок 7. Динаміка цін на пшеницю на основних торговельних майданчиках світу	13
Рисунок 8. Основні експортери пшениці в світі	14
Рисунок 9. Ф'ючерси на пшеницю на основних торговельних майданчиках світу, станом на 1 липня 2008 року	14
Рисунок 10. Структура використання зернових культур в кормових цілях в світі	16
Рисунок 11. Посівні площі та урожайність кукурудзи в світі	17
Рисунок 12. Виробництво та споживання кукурудзи в світі	18
Рисунок 13. Структура виробництва основних зернових культур за категоріями господарств в 2007 році, %.....	21
Рисунок 14. Динаміка загальної наявності зернових культур та пшениці в Україні, млн тонн	23
Рисунок 15. Динаміка рентабельності виробництва зернових культур в Україні, %.....	25
Рисунок 16. Динаміка ефективності виробництва зернових культур.....	27
Рисунок 17. Рівень урожайності виробництва зернових культур в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства).....	28
Рисунок 18. Рівень урожайності виробництва пшениці в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства)	28
Рисунок 19. Ціни на соняшникові олію та насіння на торговельному майданчику в Роттердамі, ЄС FOB порти Північної Європи.....	31
Рисунок 20. Структура світового експорту соняшnikової олії, за постачальниками	31
Рисунок 21. Виробництво ріпака та ріпакової олії в світі.....	32
Рисунок 22. Ціни на ріпак, CIF Гамбург	33
Рисунок 23. Динаміка експорту насіння соняшнику та рослинних олій в 1996-2007 роках, тис. тонн	35
Рисунок 24. Динаміка індексів світових та внутрішніх цін на насіння соняшнику та соняшникову олію в 2005-2007 роках	40
Рисунок 25. Динаміка світового споживання рослинних олій в світі.....	40
Рисунок 26. Динаміка рентабельності виробництва насіння соняшнику в Україні, %.....	43
Рисунок 27. Динаміка виробництва та урожайності насіння соняшнику в Україні та країнах ЄС-27	43
Рисунок 28. Рівень урожайності виробництва соняшнику в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства).....	45
Рисунок 29. Рівень урожайності виробництва ріпака в залежності від розмірів зібраної площі в 2007 році (с.-г. підприємства)	46

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ

Таблиця 1. Прогнозні показники вирощування пшениці в світі	15
Таблиця 2. Посівні площі, валовий збір та урожайність основних зернових культур за видами в 2005-2007 роках.....	20
Таблиця 3. Баланс зернових культур в 1995-2007 роках, тонн	22
Таблиця 4. Посівні площі, валовий збір та урожайність основних олійних культур за видами в 2005-2007 роках.....	36
Таблиця 5. Експорт олійних культур з України в 2007 році	38
Таблиця 6. Експорт жирів та олій з України в 2007 році	38
Таблиця 7. Імпорт жирів та олій в Україну в 2007 році	39

ПРО АНАЛІТИЧНО-ДОРАДЧИЙ ЦЕНТР БЛАКИТНОЇ СТРИЧКИ

Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки (АДЦБС) був створений в липні 2005 року Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні. Три звіти Комісії Блакитної стрічки, Програми Уряду та План дій Україна-ЄС взяті за платформу діяльності Центру, яка спрямована на мобілізацію потенціалу та єднання зусиль широкого кола національних та міжнародних партнерів для підтримки ринкових реформ та людського розвитку в Україні.

За час своєї діяльності Центр зробив значний внесок в процес розроблення та реалізації важливих реформ у сфері економічної і соціальної політики. Зокрема, Центр надає підтримку Уряду, місцевим органам влади та іншим партнерам в діяльності щодо покращення ділового середовища для малих і середніх підприємств, вступу України до СОТ, зміцнення незалежності Національного Банку України, покращення фіскальної політики та боротьби з корупцією. Ця робота реалізується у вигляді аналітичних звітів, книг, публікацій, наукових матеріалів і дорадчих документів з проблематики таких сфер як: міжнародна інтеграція, соціальна політика, регуляторна політика, монетарна та фіскальна політика, адміністративна реформа та аграрна політика. Ці матеріали були успішно представлені українській владі, ЗМІ, донорам та партнерам. Експерти Центру беруть участь в президентських, парламентських та урядових міжвідомчих робочих групах із підготовки нового законодавства. Центр також продовжив кращу традицію випуску звітів Комісії Блакитної стрічки і видав третій звіт Комісії у вересні 2006 року. За період своєї діяльності Центр здобув репутацію надійного та гідного довіри партнера серед наукових кіл, експертів, дослідницьких інститутів, державних та недержавних організацій.

Центр є незалежною інституцією, що в своїй роботі керується принципами вільної та демократичної ринкової економіки. Центр поєднує досвід штатних співробітників з досвідом провідних національних та міжнародних експертів і аналітичних центрів. Співпраця Центру з представниками Уряду України зміцнює потенціал Уряду у процесі формулювання та впровадженні політики. Центр координує свою діяльність з іншими донорськими організаціями задля ефективного використання ресурсів. Центр сприяє створенню публічно-приватних партнерств для розроблення ключових напрямків політики та забезпечення голосу громадянського суспільства в процесі прийняття рішень.

Головна мета Центру — сприяти наступному етапу соціально-економічної трансформації в Україні за допомогою:

- підтримки процесів формулювання та впровадження політики через надання високоякісних аналітичних та дорадчих послуг;
- розбудови спроможності;
- розширення публічного діалогу.

Діяльність Центру зосереджена не лише на тому що необхідно реформувати, але й на тому, як саме реформи впроваджувати у життя.

Центр складається з п'яти тематичних груп, що працюють за напрямками:

- макроекономічна політика
- міжнародна інтеграція
- регуляторна політика та розвиток приватного сектора
- монетарна та фіскальна політика
- аграрна політика

В складі аналітично-дорадчого центру (АДЦБС) працюють українські та міжнародні експерти на чолі з паном Марчіном Свенціцкі, Директором Центру. В своїй діяльності Центр тісно співпрацює із широким колом партнерів, серед яких — наукові центри, дослідницькі інститути, НДО, міжнародні організації, державні організації та органи влади, а також провідні українські та міжнародні експерти.

<http://brc.undp.org.ua/>